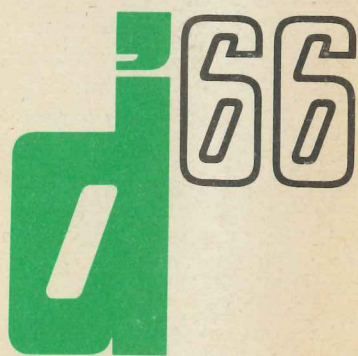

PRIJS f3,-
exclusief verzendkosten

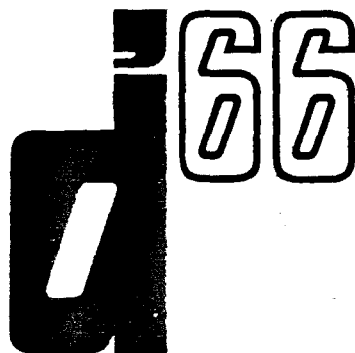
DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

VERKIEZINGS- PROGRAMMA DEMOCRATEN '66 1982 - 1986

PRIJS f3,-
exclusief verzendkosten

VERKIEZINGS- PROGRAMMA DEMOCRATEN '66 1982 - 1986

Inleiding

Tussen betonnen administratietorens en kerncentrales die niet alleen de horizon vervuilen, verdwalen we steeds dieper in de slagschaduw van bureaucratie en techniek. We laten een spoor na van registratienummers en ponskaarten. Onze wereld wordt steeds smeriger, giftiger en explosiever.

Natuurlijk, arm zijn we niet. Zelfs de minstbedeelden in ons land hebben, ondanks toenemende onzekerheid, meer dan ooit tevoren.

Maar met ons geld kopen we voedsel zonder smaak, status zonder diepgang, vakantie aan vervuilde zeeën, vluchtmiddelen uit de werkelijkheid. We kunnen zo doorgaan, maar steeds meer zullen we dan slaven worden van onze eigen drift tot produceren en organiseren, en steeds meer zullen we merken dat de dingen, waar het werkelijk om gaat, ons tussen de vingers doorglippen. We kunnen ook uit de tredmolen stappen en met nieuwe ogen om ons heen kijken. Waar willen we naartoe, hoe kunnen we daar dan komen, wat staat ons daarbij in de weg? We kunnen ons technisch vernuft, ons organisatietalent, dat we nu laten dolderaaien in reusachtige, onbestuurbaar geworden structuren, weer proberen dienstbaar te maken aan een samenleving op menselijke maat. Dat vergt radicale beslissingen. Willen we zoals gebruikelijk eigenlijk wel iets anders, maar tegelijk meer van hetzelfde? Dan schuiven we die beslissingen voor ons uit, in de hoop dat de problemen vanzelf wel weer overgaan. En dat doen ze niet. In feite proberen we twee wegen tegelijk te gaan en zo dragen we zelf steeds meer bij tot het ontstaan van een *gespleten maatschappij*, waarin voor tallozen alleen nog een gespleten bestaan is weggelegd.

En de politiek faalt

De politieke partijen, het parlement, de ministeries, maar ook de lagere overheden, lijken vaak bezig te zijn aan een spiegelgevecht, aan water putten met een vergiet.

Nieuwe problemen worden met oude middelen te lijf gegaan. Het gaat allang niet meer alleen om „verbreding van het maatschappelijk draagvlak” of om „herstel van het economische draagvlak” en zelfs niet om een overigens broodnodige, combinatie van beide. Het gaat om veel meer en wanneer de politiek hijgend zo’n tien jaar en meer achter de werkelijke problemen blijft aanhollen en, sterker nog, niet eens meer de tijd vindt om de problemen duidelijk te stellen, dan brengt ze de democratie in gevaar. En niemand kan ontkennen dat de signalen daarvan in de maatschappij van nu al duidelijk aanwezig zijn.

Geen sinterklaaslijstjes

D’66 wil met dit besef de Tweede-Kamerverkiezingen ingaan. Het behoort tot de verkiezingsfolklore om een programma vooral te laten bestaan uit een lekkermakende verlanglijst en de kiezer niet te vervelen met een teveel aan maatschappijfilosofie, of te irriteren met de onverbloemde aankondiging van mogelijk noodzakelijke, maar niet populaire maatregelen.

Maar D’66 wil ook voor die versleten folklore een redelijk alternatief bieden en de eigen slagzin *niet meer, maar beter* in dit programma onderbouwen, door niet alleen aan te geven *waar het waarschijnlijk met de wel-VAART wel minder moet*, maar tegelijk *waar het met het welZIJN veel beter kan en moet*.

Geen magiërs

In deze inleiding treft u daarom een aantal probleemstellingen aan, meestal zonder directe oplossingen. Voor veel van de huidige problemen bestaan op dit moment helemaal geen panklare oplossingen en wij willen politiek bedrijven in het besef geen magiërs te zijn.

In de op deze inleiding volgende hoofdstukken over de diverse maatschappelijke deelgebieden leest u over de wegen die naar onze mening bewandeld moeten worden, de oplossingen die wij al wél voor ogen hebben, de koers die op het kompas moet staan.

Maar al deze hoofdstukken dienen gelezen te worden binnen het kader van de filosofie die in deze inleiding globaal wordt uitgewerkt. En in het besef dat wie voor D’66 kiest, kiest voor een *mentaliteit* en een *methodiek* die de vaste gereedschappen van onze volksvertegenwoordigers zijn. Een mentaliteit, die ons niet in de steek zal laten, wanneer problemen opdoemen die nu nog niet te voorspellen zijn. En dan hebben we het over de mentaliteit en de methodiek van de *menselijke maat*, want dat is het enige doeltreffende wapen tegen de bureaucratie en technologie, die wij de baas moeten blijven. Daarbij moeten we niet de symptomen bestrijden, maar ons baseren op de toekomst die wij wensen, vooral ook voor degenen, aan wie wij die toekomst aanbieden. Terugredenerend vanuit dit toekomstbeeld moeten wij dan een analyse maken van de hervormingen die nu nodig zijn om straks zover te komen, en van de middelen om ze tot stand te brengen.

Een plaatsbepaling

Deze principiële en permanente hervormingsgezindheid, waarbij elke zekerheid van vandaag morgen weer ter discussie kan staan als de omstandigheden zich wijzigen, is het duidelijke kenmerk van D’66. Het politieke krachtenveld heeft veel van zijn wortels nog altijd in de 19de eeuw. D’66 is natuurlijk ook niet „uit de lucht komen vallen”. Aanwijsbaar zijn onze verbindingslijnen naar vrijzinnig democraten, naar zuiver liberalisme. Wij geven daaraan een radicale en *hedendaagse* interpretatie: ons spoor loopt nu van vandaag naar overmorgen.

Fundamentele veranderingen in onze maatschappij

Geestelijke en politieke vrijheid, menselijke gelijkwaardigheid, individuele ontplooiingskansen en de broeder- (en zuster)schap die in een ander jargon „solidariteit” heet, zijn de uitgangspunten naar de realisering, waarvan wij blijven streven. Daarnaast willen wij fundamentele maatschappelijke veranderingen bewerkstelligen ten aanzien van de hardvochtige egoïsmen in de samenleving.

Zonder uitpuittend te willen of kunnen zijn, noemen wij een aantal zaken die ons in verzet brengen.

Het verkwistend gebruik van mensen: het opleiden van jongeren tot werkloosheid, het uitstoten van boven 40-jarigen uit het arbeidsproces, het als nutteloos beschouwen van 65-plussers, het achterstellen van de vrouw.

Het verkwistend gebruik van de natuur: het tomeloos misbruik van energie, de productie van wegwerpartikelen, het vergiftigen van bodem, lucht en water, het verstoren van biologische evenwichten, van voedselketens, de mensonterende bio-industrie, de overproducerende grootschalige landbouw en veeteelt.

Het verkwistend gebruik van de gebouwde omgeving: het verwaarlozen van de herkenningswaarden, de menselijke betrekkingen en de cultuurhistorische betekenis van en in oude stadswijken en dorpen, ten bate van meestal weinig duurzame verbeteringen voor het autoverkeer en de vestiging van bedrijven.

Het materialisme als norm: de jacht op (weinig duurzame) gebruiksgoederen, die al te vaak leidt tot geestelijke onvrede, onzekerheid en agressie en die de mens tot onvrije maakt i.p.v. tot meester over zichzelf en de materie.

De overdreven nadruk op „slagen”: het moeten boeken van resultaten, het moeten scoren.

De competitie en de hokjesgeest: de wedloop en de polarisatie, het voortdurend trekken van scheidingslijnen tussen jong en oud, vrouw en man, kunst en zakelijkheid, verstand en gevoel.

De devaluatie van de arbeid: het zozeer degraderen van de mens tot een machineonderdeel, dat arbeidsvreugde een onbekend begrip wordt en werk alleen nog een nare manier om in je bestaan te voorzien.

Overvloed en schaarste

De dagelijkse politiek van 1980/81 is eigenlijk nog steeds bezig met touwtrekken over de verdedeling van de overvloed. In brede kringen is nog niet echt het besef doorgedrongen dat er een einde is gekomen (en alleen al uit solidariteit met de derde wereld ook móést komen) aan onze o.m. op neo-kolonialisme gebaseerde groei-

Effectief beleid in de komende jaren

D'66 wil met man en macht streven naar herstel van het maatschappelijk evenwicht. *Niet* met impotent machtsvertoon van de overheid tegenover de ongerusten, de onwelwillenden, de onzekeren of zelfs de onbeschaamd-
den. *Wel* door de realiteit van de huidige ontwikkelingen onder ogen te zien en te beseffen dat het de burger (ook en juist de ontevredene) allang niet meer gaat om X of Y procent prijscompensatie, maar dat de materiële eisen maar al te vaak het vlagvertoon zijn van de onuitgesproken immateriële eisen.

D'66 wil het effectieve beleid daarom richten op vergroting van de immateriële keuzevrijheid voor iedereen, in het besef dat alleen daarmee *het materialisme uit onbehagen* bestreden kan worden.

Daartoe zullen wij:

- de bureaucratische voorschriften en regelingen zoveel mogelijk moeten beperken, doorzichtiger en hanteerbaarder moeten maken;
- de burger minder moeten opzadelen met het onbezoldigd uitvoeren van administratieve overheidstaken;
- helderheid moeten brengen in de huidige wirwar van elkaar deels overlappende sociale regelingen;
- deze sociale regelingen moeten vervangen door één enkele algemene inkomensdervingsverzekering;
- de nieuwe schaarsten tot ieders bevrediging moeten verdelen;
- de mens meer verantwoordelijk moeten maken voor eigen werk- en leefmilieu.

We zullen moeten beseffen dat het aantal arbeidsplaatsen in de formele sector niet voldoende zal toenemen en dat toename van activiteiten in de informele sector verkorting van arbeidsduur, financiering van toenemende vrijetijdsbesteding, bevordering van arbeidskansen voor nu nog maatschappelijk zwakke groepen, alleen tot stand kan worden gebracht met gemeenschapsgeld, of-
tewel ieders bijdrage.

We zullen weer moeten leren inzien dat „schoon loon” alleen de directe, eigen behoeften dekt, maar dat we met het aanmerkelijk verschil tussen „schoon” en „vuil”, tussen netto en bruto, nu juist onze bijdrage leveren aan een gezonde, democratische maatschappij, waarin ook jongeren aan de slag kunnen, kunnen wonen, vrouwen zinvol kunnen werken, minderheden aan hun trekken komen en *de menselijkheid aan het langste eind trekt*.

Geen eiland

We zitten niet op een eiland en worden niet in „splendid isolation” met deze nieuwe problemen geconfronteerd. Ook in de landen om ons heen zien we de gespleten samenleving, de topzwaar geworden verzorgingsstaat. Als we denken aan de problemen van energie en milieu, dan krimpt de wereld tot een angstwekkende kleine bol. Op wereldschaal is het gevecht om de verdeling van de „welvaart” eerder een strijd om het naakte bestaan, met tot nu toe de arme landen als eeuwige (?) verliezers, ondanks mooie woorden en fraaie resoluties. En het wapenarsenaal dat de mogendheden tegenover elkaar hebben opgesteld, is een gruwelijk monument voor het uit de hand lopen van ons technisch vernuft en organisatietalent: hier rust de wereld op de uiterste rand van de vernietiging.

Voorhoede

Dit programma is geen star draaiboek voor de toekomst. Het onveranderlijke doel is een menswaardiger samenleving - dat heeft D'66 gelukkig met andere partijen gemeen. Wat D'66 vooral onderscheidt, is een manier van denken en een manier van doen, een mentaliteit en een methode. Die brengen mee dat we een duidelijke, praktische koers uitzetten, zoals in dit programma ook is gebeurd, maar dat we vervolgens niet koersen op de automatische piloot van een dogmatisch politiek wereldbeeld. Het proces van het peilen van de problemen en het op grond daarvan bijstellen van de koers, dient telkens te worden herhaald met inzet van alle beschikbare kennis en verbeeldingskracht, en onderworpen aan open, democratische discussies. Het feit, dat we maar één partij zijn in een klein land, maakt ons niet moedeloos. We zijn ervan overtuigd, dat de analyse van de

problemen en de aanpak ervan die D'66 voorstaat, ook bij anderen begint te leven, in eigen land, maar zeker ook daarbuiten. Traditionele politieke scheidingslijnen verhullen nu nog hoe sterk dat al in heel Europa het geval is. D'66 voelt zich de voorhoede van een politieke beweging, die zich losmaakt uit de oudere politieke leerstellingen om de nationale en internationale problemen van vandaag aan te vatten met sociale bewogenheid, humane ethiek, democratische gezindheid, vrijheidsliefde en onorthodoxe inspiratie. Daarop berust het zelfvertrouwen waarmee D'66 voor dit programma uw stem vraagt.

- Huurders van een door een woningbouwvereniging beheerde woning dienen een wettelijk recht te krijgen op het lidmaatschap van die woningbouwvereniging.
- Omzetting stichtingen in verenigingen.
Er dient een wettelijke regeling te komen, waardoor woningstichtingen ertoe verplicht worden zich om te zetten in een vereniging, wanneer de meerderheid van de huurders zich bij stemming daarvoor uitspreekt.
 - Voorkeursrecht huurder-bewoner.
Bij verkoop van een huurwoning moet de huurder-bewoner een voorkeursrecht op de koop krijgen. Hij/Zij kan dit recht overdragen aan een instelling zonder winstoogmerk (bijv. een woningbouwcorporatie of een coöperatieve vereniging). Wanneer er geen gebruik van wordt gemaakt, gaat het voorkeursrecht over op de gemeente. Invoering van een wettelijke taxatiegrondslag is daarbij geboden.

II-b: Parlementaire democratie

Geconstateerd moet worden dat er in het algemeen sprake is van een verminderd vertrouwen in de politiek en een geringe betrokkenheid bij het politieke gebeuren. De veelheid aan regels verhoogt de bureaucratie en veroorzaakt vervreemding. D'66 heeft steeds geijverd voor het beter functioneren van het parlement en het meer betekenis toekennen aan parlementsverkiezingen. Nog steeds is er een geringe invloed van de kiezer op de regeringsvorming. Om die invloed te vergroten, pleit D'66 onder meer voor:

- duidelijkheid vóór de verkiezingen.
Bepaalde Nederlandse partijen gaan met grote vrijblijvendheid de verkiezingen in. Dan kunnen ze daarna de duidelijke uitspraken van de kiezers nog aan hun laars lappen. Wij vinden het een kwestie van democratisch fatsoen dat partijen vóór de verkiezingen uitspraken doen over de coalitie die zij daarna willen vormen. Alleen dan zijn verkiezingen ook echt verkiezingen.
- functioneren van het parlement.
Het parlement kan zich vaak moeilijk staande houden tegenover de hoge en steeds specialistischer papierberg, die de bureaucratie over de 225 parlementariërs uitstort. Verzanding van de besluitvorming en discussie over niet-essentiële punten ligt op de loer. Tenminste op de volgende punten moet daar verbetering in worden gebracht:
 1. De regering moet in haar nota's de functie (informatieve, wetsvoorbereidende of beleidsnota's) aangeven. Onderscheid moet per nota worden gemaakt tussen toelichting en beslispunten en de regering moet het parlement aangeven op welke wijze zij het parlement op de hoogte wil houden van het proces van uitvoering. Ontwerp-wetgeving en nota's moeten het parlement uitnodigen om zich primair te richten op de hoofdlijnen van het beleid en het beleid op langere termijn. Bovendien moeten zij financiële consequenties aangeven, zodat het parlement beter prioriteiten kan bepalen. Gezocht moet worden naar middelen ter effectuering van de mede-beleidsbepalende rol van het parlement.
 2. De parlementaire invloed op het buitenlands beleid hoeft niet beperkt te blijven tot beoordeling achteraf. De Tweede Kamer moet zich te allen tijde kunnen uitspreken over de gewenste beleidsrichting. Zulks onverkort een zekere onderhandelingsvrijheid voor de regering, omdat uitwisseling van concessies bij internationale onderhandelingen vaak onvermijdelijk is. Er bestaat een spanningsveld tussen onderhandelingsvrijheid en democratische controle. De afweging daarvan is in laatste instantie een taak voor het parlement.
 3. Parlementariërs dienen te beschikken over meer en hoger gekwalificeerde assistentie en werkruimte. Departementen en externe regeringsadviesorganen zullen meer informatie en ondersteuning direct aan parlementariërs moeten verstrekken.
 4. D'66 blijft streven naar afschaffing van de Eerste Kamer. Zolang deze Kamer nog bestaat, zou de

invloed ervan als „kamer van revisie“ beperkt moeten worden door te bevorderen, dat een „veto“ van deze Kamer alleen kan worden uitgesproken door een tweederde meerderheid.

5. De onlangs ingestelde staatscommissie dient met spoed de mogelijkheid van het consultatief referendum als een aanvulling voor de democratische besluitvorming te bezien en de uitkomst kenbaar te maken.

II-c: Binnenlands bestuur

Onze visie op het binnenlands bestuur komt uiteraard in vrijwel elk hoofdstuk van dit programma aan de orde. In deze paragraaf hebben we dan ook alleen die punten opgenomen, die naar onze mening het belangrijkste zijn voor de komende verkiezingen en de daarop volgende regeerperiode.

Organisatie Rijksoverheid

De departementale organisatie is gebaseerd op een bepaalde situatie. Verandert deze, dan moet de organisatie zich aanpassen. Ontstaan er, zoals gebeurt, meer overlegverbanden tussen ministeries, dan is dat een teken dat de departementale indeling en organisatie herzien moet worden. Dit is tot nu toe onvoldoende gebeurd. Ook het afstoten van taken naar lagere overheden kan leiden tot herverkaveling van het departementale landschap. Niet denkbeeldig is dan, dat het aantal ministers en staatssecretarissen verminderd zou kunnen worden. Anderzijds doen zich nieuwe inzichten of zich verhevigende problematieken voor, die om nieuwe bewindslieden kunnen vragen. Vooral op de gebieden van innovatie, emancipatie en informatie voorzien wij zulke noodzakelijke verschuivingen, maar ook in de nu nog tot „welzijn“ gerekende gebieden als kunsten, media en educatie zullen organieke wijzigingen noodzakelijk blijken. Wij zullen er daarom op aandringen in de komende kabinetsperiode tot besluitvorming en eventuele uitvoering te komen met betrekking tot een reorganisatie/herindeling van departementen. Bij onze concrete voorstellen zal steeds uitgangspunt zijn dat het totale huidige aantal departementen in elk geval geen uitbreiding verdraagt. D'66 zal hierbij een herschikking nastreven van departementale taken naar de vijf beleidsgebieden: bestuurlijke, sociaal-economische, ruimtelijke, sociaal-culturele en internationale zaken.

Organisatie van de besluitvorming behoeft ook op het niveau van de ministerraad verbetering.

Decentralisatie

De samenleving wordt steeds ingewikkelder. Onze belangrijkste uitgangspunten zijn dat het bestuur doorzichtig en controleerbaar moet zijn voor de burgers.

Daarom moeten zoveel mogelijk bestuurlijke verantwoordelijkheden naar zo laag mogelijke bestuurlijke niveaus worden gebracht, met bijbehorende financiën en zonder detaillistische voorwaarden voor besteding daarvan. Ook als er bezuinigd moet worden, is dit de aangewezen weg, omdat op het laagste niveau de beste keuzes voor de besteding van schaars geld kunnen worden gemaakt.

Reorganisatie binnenlands bestuur

Er wordt al jaren zonder resultaat over dit onderwerp gepraat. Wezenlijke uitgangspunten zijn:

1. Overzicht van de bestuursorganisatie voor de burger, die moet weten wie waarvoor verantwoordelijk is.
2. Besluiten moeten door democratisch gekozen organen worden genomen op een voor ieder controleerbare wijze. Het hoofddoel is het totstandbrengen van een democratisch, doorzichtig, doelmatig en bovenal menselijk bestuur. Daarom zullen de diverse beleidsvoornemens op het gebied van het binnenlands bestuur vanuit één geïntegreerd kader tot stand moeten komen. We denken dan aan de noodzakelijke samenhang tussen gemeentelijke herindelingen, gemeenschappelijke regelingen, financiële verhoudingen, functionele decentralisatie van rijkstaken en daarbij passende (her)indeling van provincies. Voor de regionale problematiek willen wij de samenwerking tussen gemeenten alle kansen geven, waarbij de organisatie

Zedelijkheidswetgeving

De wet dient uit te gaan van de vrijheid van ieder mens op seksueel gebied. De huidige zedelijkheidswetgeving beoogt een beknotting van de seksuele vrijheid en dient geschrapt te worden. Wanneer er sprake is van schadeberokkenend gedrag, is dit gedrag al op grond van andere bepalingen strafbaar.

Tijdelijke alimentatieplicht

Het recht op alimentatie en de plicht tot betaling ervan na echtscheiding berust op een vaak door het huwelijk ontstane economische afhankelijkheid van de ene partner t.o.v. de andere. Deze economische afhankelijkheid moet niet kunstmatig in stand worden gehouden, maar snel worden omgezet in economische zelfstandigheid. Het tempo daarvan hangt af van de leeftijd van de kinderen (als deze worden opgevoed door de alimentatiegerechtigde), van toekomstmogelijkheden en leeftijd van de alimentatiegerechtigde, en van de duur van het huwelijk. Wij streven naar een wettelijke *tijdelijke* alimentatieplicht, waarvan de duur gerelateerd is aan concrete factoren.

Stakingsrecht

Nederland heeft het Europees Sociaal Handvest bekrachtigd, en daardoor is het recht op staking d.m.v. collectieve actie officieel erkend. Onjuist is echter dat er nog steeds een uitzondering wordt gemaakt voor o.a. ambtenaren. Ook voor deze grote groep werknemers dient het stakingsrecht snel te worden geregeld. Er is nog geen regeling voor de vraag wanneer er terecht dan wel onterecht van het stakingsrecht gebruik wordt gemaakt. Het antwoord daarop moet in eerste instantie van de sociale of contractpartners komen. Indien deze over zo'n stakingscode geen overeenstemming bereiken, zal de wetgever tot een stakingsregeling moeten komen, inclusief een gedragslijn t.a.v. werkwilgen.

Rechtspositie vreemdelingen

De rechtspositie van in Nederland verblijvende vreemdelingen vraagt versterking. Met name dienen afhankelijke verblijfstitels te verdwijnen. Een verblijfsvergunning moet na 3 jaar omgezet kunnen worden in een vestigingsvergunning.

Het vluchtelingenbeleid dient te voldoen aan duidelijke criteria, zodat een consistent beleid kan worden gevoerd. De beroepsprocedures terzake dienen aanzienlijk te worden versneld. Werkgelegenheid, huisvesting en bevolkingsdichtheid beperken de Nederlandse opnamecapaciteit van vreemdelingen. In het algemeen staan wij daarom een restrictief toelatingsbeleid voor, met uitzondering van het beleid t.a.v.

- vluchtelingen
- buitenlandse pleegkinderen
- gezinsleden t.w. de partner en de minderjarige kinderen
- vreemdelingen die een beroep doen op onze gastvrijheid op grond van zeer dringende humanitaire redenen.

Rechtspositie minderjarigen

Ter versterking van de rechtspositie van minderjarigen, met name ook t.o.v. de verhouding met de opvoeder(s), dient het Burgerlijk Wetboek te worden gewijzigd. Dit in die zin, dat er voorwaarden geschapen moeten worden om de individuele ontplooiing van minderjarigen optimaal te waarborgen, gericht op het dragen van eigen verantwoordelijkheden. Uiteraard is de opvoeder hiervoor eerstverantwoordelijk. Maar naarmate de minderjarige meer in staat is zelf keuzes te maken, moet dat ook kunnen, vooral m.b.t. vervolgonderwijs, beroep, hulpverlening en (voor oudere minderjarigen) keuze van verblijfplaats. Een beperkte handelingsbekwaamheid van minderjarigen m.b.t. rechtshandelingen, dient wettelijk geregeld te worden. Ook in de financiële zelfstandigheid van de minderjarigen moet voorzien worden. De wettelijke meerderjarigheidsgrens zal ook in financiële en materiële zin de leeftijd van 18 jaar zijn.

Consumentenrecht

Consumenten moeten zich via een snelle en eenvoudige rechtsgang tot de kantonrechter kunnen wenden. Voorde- ringen m.b.t. de levering van goederen of diensten ter

waarde van een (geïndexeerd) maximum van f 3000,- moeten door het insturen van een eenvoudig formulier aanhangig kunnen worden gemaakt. Gerechtelijke behandeling moet ook 's avonds mogelijk zijn.

Rechtshulp

Rechtshulp is een sociaal grondrecht. De overheid dient te zorgen voor een uit de algemene middelen gefinancierd netwerk van gespreide en veelzijdige rechtshulp. De hulp zal zowel preventief (voorlichting) als concreet moeten zijn. Experimenten met juridische zelfhulp moeten worden gestimuleerd. In geval van maatschappelijke ongelijkheid moet structurele hulp kunnen worden geboden. Hierbij is samenwerking tussen justitiële hulpverlening en andere eerstelijns hulpverlening nodig. Daarnaast moet er een doorzichtig en snel doorverwijzingssysteem zijn naar de tweedelijnsrechtshulp, waarin de procesrechtelijke begeleiding kan worden gerealiseerd. Voor deze rechtsbijstand zal een eigen bijdrage naar draagkracht betaald moeten worden. De wetgever moet de inkomensgrens voor kosteloze of gedeeltelijk betaalde rechtshulp vaststellen. Ook in de tweedelijnsrechtshulp moeten desgewenst collectieve knelpunten en structurele problemen aangepakt kunnen worden.

Adoptie

Alleenstaanden en samenwonende personen moeten ook in aanmerking kunnen komen voor adoptie, onafhankelijk van hun burgerlijke staat en onafhankelijk van hun seksuele geaardheid. De bemiddeling bij buitenlandse adoptiefamilies dient te geschieden door daartoe van overheidswege erkende instanties. Adoptie van deze kinderen moet vooral gebeuren met het oog op het belang van het kind in nood.

II-f: Culturele minderheden

Binnen onze samenleving bevinden zich grote groepen mensen van niet-Nederlandse afkomst. Tussen, maar ook binnen die groepen bestaan grote verschillen. Die verschillen daargelaten is er voor hen één zwaarwegend punt van overeenkomst: zij moeten leven in de Nederlandse samenleving en maken daarvan deel uit. Wij richten ons beleidsvoornemen op de opvatting dat iedere ingezetene een volwaardig lid is van die samenleving. Kunstmatige verdeeldheid naar herkomst wijzen wij af. Culturele verschillen zijn een waardevolle verrijking. Het bewaren van minderheidsculturen dient dan ook te worden gesteund en bevorderd. Erkend moet echter ook worden dat door de komst van vele migranten structurele problemen (zijn) ontstaan. Woning- en arbeidsmarkt staan onder extra druk. Evenmin mag worden voorbijgegaan aan de spanningen die zijn ontstaan binnen de samenleving. Maar met dit alles hebben wij te maken als een probleem van de Nederlandse samenleving in zijn totaliteit en niet als „vreemdelingenprobleem”. Tot nu toe werd het beleid teveel vanuit de Nederlandse invalshoek bepaald, hetgeen de ontwikkeling van de eigen identiteit van minderheden heeft belemmerd. Dit betekent echter niet, dat activiteiten om zich te emanciperen en achterstanden in te halen, niet zouden mogen worden aangemoedigd. Dit geldt ook zeker voor vrouwen in culturele minderheidsgroepen die immers een dubbele achterstand hebben. Het beleid zal de wensen van de onderscheiden groepen, ook die van vrouwen, tot centraal uitgangspunt moeten nemen, en zich op basis van inspraak en medezeggenschap langs de volgende lijnen verder ontwikkelen:

Vershil in rechtspositie

Tussen verschillende groepen ingezetenen bestaan grote verschillen in rechtspositie, deze moeten worden opgeheven (zie ook II-e).

Wijzigen 1-novemberwet

De discriminerende bepalingen in de 1-novemberwet dienen te worden gewijzigd of geschrapt.

Zelforganisaties

Organisatorische activiteiten vanuit de minderheidsgroepen zelf verdienen overheidssteun en moeten bij het beleid worden betrokken, zowel op gemeentelijk, provinciaal als landelijk niveau.

van de overheid veel aandacht krijgen. Om de groei in deze sector ook ten goede te doen komen aan de Nederlandse werkgelegenheid, is steun van de overheid onontbeerlijk (bijv. gericht aankoopbeleid, steun aan experimenten, exportbevordering). Nauwe samenwerking is nodig tussen de overheid, de zogenaamde informatie-industrie en de onderzoekssector, terwijl al het mogelijke gedaan moet worden om ook de burger bij het invullen van het beleid te betrekken. De overheid moet bevorderen dat het bedrijfsleven op nieuwe ontwikkelingen tijdig kan inspelen. Ontwikkelingen in het bedrijfsleven naar meer Europese samenwerking moeten door de overheid worden gestimuleerd. De informatiesector biedt meer mogelijkheden dan tot dusver benut zijn voor het inschakelen van werklozen in het arbeidsproces en het invoeren van deeltijdarbeid voor mannen en vrouwen. ●

Informatie en macht

Geconcentreerd bezit van informatie is een instrument van macht. Nieuwe technische middelen enerzijds en toenemende ingewikkeldheid van organisaties anderzijds, leiden ertoe dat de neiging ontstaat steeds meer informatie centraal te gaan beheren. Dit dreigt te leiden tot ongewenste machtsconcentraties, ook bij de overheid zelf. Dezelfde technische middelen bieden evenwel ook mogelijkheden om de keuzevrijheid van elke individuele burger te vergroten. Hiertoe moeten politieke keuzes worden gemaakt. D'66 kiest in principe voor decentralisatie.

Organisatie van het informatiebeleid

Voor zover de overheid zich met informatiezaken bezighoudt, gebeurt dat versnipperd over vele departementen en wetten. Dat betreft ook de informatieoverdracht door de overheid zelf. De opzet van een samenhangend informatiebeleid is een noodzakelijke voorwaarde voor het uitbouwen van een open samenleving en het bevorderen van het economische en maatschappelijk welzijn van zowel groepen als individuen. Het beleid dient te zijn gedecentraliseerd.

Bescherming van de privacy

Wij hechten veel waarde aan de bescherming van de privésfeer van de burger. Met de afhandeling van het eind 1981 bij de Tweede Kamer ingediende ontwerp „Wet op de persoonsregistratie” moet spoed betracht worden. Het ontwerp „Wet op de Centrale personen-administratie” moet worden bekeken tegen de achtergrond van de voorkeur van D'66 voor decentralisatie. P.T.T.

De toevloed van nieuwe technologische mogelijkheden op het informatieterrein stelt onder meer de vraag aan de orde of de diverse monopolieposities van de PTT onverkort moeten worden gehandhaafd. De ontwikkeling naar een Postbank wordt door D'66 gesteund. Daarbij is spoedige duidelijkheid over een nationaal betalingscircuit gewenst. Het moet worden tegengegaan dat de beschikking over informatiebestanden in dezelfde handen raakt als het beheer van de informatiekkanalen (zie ook IV-j: Economische orde). In een informatiesamenleving heeft de PTT een steeds grotere verantwoordelijkheid voor de hoofdstructuur van het informatieverkeer. Dit stelt zware eisen inzake de beheersstructuur en de democratische controle. Maatschappelijk gewenste voorzieningen moeten voortvarend tot stand worden gebracht (zie ook Informatie en werkgelegenheid).

Informatie en onderwijs

Het onderwijs moet snel en beter gaan inspelen op het feit dat nieuwe informatietechnieken de wereld, waarin de leerlingen straks gaan functioneren, ingrijpend veranderen. Scholing, ook aan de onderwijsgeveenden, in het opslaan, vormgeven en gebruiken van informatie moet geïntegreerd worden in alle vormen van onderwijs, vooral ook in nascholingsprojecten en het tweede-kans-onderwijs. Alleen dan bestrijden wij de ongelijkheid van kansen die anders voortvloeit uit het verschil in vaardigheid bij gebruik van informatiekkanalen. Ter verbetering van de relatie onderwijs/arbeidsmarkt en ter stimulering van de Nederlandse informatie-industrie is een goede afstemming tussen het onderwijs en het economisch beleid noodzakelijk.

Een eerste belangrijkste stap hiertoe kan de realisering zijn van ons plan: de computer in het onderwijs. Dit plan voorziet erin alle leerlingen in het eerste brugjaar te trainen in het gebruik van computers, een vaardigheid die later in de maatschappij even onontbeerlijk zal blijken als fietsen of zwemmen. Door aanschaf van 50.000 zakcomputers ineens kunnen alle gemiddeld 200.000 dertienjarigen die het eerste brugjaar doorlopen, ruimschoots geoefend raken in computergebruik. Op 750 scholen voor voortgezet onderwijs en op pedagogische academies in het bijzonder moeten complete mini- of microcomputers worden geïnstalleerd. De kosten (ca. f 50 miljoen) dienen als een matige investering door Economische Zaken te worden gedragen. De order dient aan de Nederlandse industrie te worden gegund, zodat er tegenover de investering niet alleen belangrijke kennisvergroting bij de jeugd staat, maar bovendien een stimulans uitgaat naar een toekomstgerichte industrie, die ook speciale software voor het schoolgebruik kan gaan ontwikkelen.

Nationale inventarisatie

Veel beeld- en geluidsmateriaal is door versnippering van archivering verloren gegaan, veel is ook voor de meeste mensen onbereikbaar, omdat er geen goed overzicht bestaat van alles wat er nationaal aan informatie aanwezig is. Wij bepleiten daarom instelling van een wettelijk depot van Nederlandse publikaties, van een nationale bibliografie en van een nationaal beeld- en geluidarchief. Ook inventarisatie van alle in computergeheugens opgeslagen gegevensbestanden is vereist.

Internationaal beleid

Bij het maken van internationale – waaronder Europese – beleidsafspraken moet centraal staan dat internationaal geregeld wordt wat landelijk niet goed te regelen is. Dat geldt bijv. voor besluiten over satellieten, bepaalde overdrachtstarieven, aspecten van privacywetgeving en harmonisatie, alsook uitbouw van de auteursrechtwetgeving. Steeds dient terdege rekening te worden gehouden met de consequenties voor de Derde Wereld. In veel internationale verbanden waarin de Nederlandse overheid deelneemt, komen informatieprojecten aan de orde. Het beleid moet er systematisch op gericht zijn om de uitvoering van deze projecten voor Nederland te verwerven.

II-i: Mediabeleid

Ten aanzien van alle media moet de overheid de grondwettelijke vrijheid van meningsuiting, de verscheidenheid van informatievoorziening en die van opinievorming waarborgen. Inzake de vrijheid van meningsuiting heeft de overheid een dubbele taak: waarborgen en realiseren; waarborgen van de uitingsmogelijkheden en bevorderen van de verspreiding ervan. De overheid dient te waken tegen monopolievorming en protectionisme, met name ook t.a.v. de nationale omroeporganisaties die niet gevrijwaard mogen blijven van concurrentie door lokale zendgemachtigden of van kabeldoorgifte van buitenlandse satellietprogramma's. Met de inhoudelijke kant van de media heeft de overheid principieel geen bemoeienis.

Televisie

Invoering van een *derde net* is nu zonder veel problemen mogelijk. Dit derde net moet in handen komen van een stichting, die ressorteert onder een „NOS nieuwe stijl”, die programma's afwisselt met reclameblokken. Zogenaamde „underwritten” uitzendingen (gesponsorde programma's zonder sponsorinvloed op de inhoud) worden op dit net toegestaan. De opbrengsten van dit derde net vormen dan met de omroepbijdragen, de reclameinkomsten van het eerste en tweede net, en de „merchandisinginkomsten” (opbrengsten uit de commerciële exploitatie van door de televisie populair geworden thema's, personen en onderwerpen of figuren) de financiering van de gehele omroep. Een nader te bepalen percentage van de totale opbrengsten moet gestort worden in een *productiefonds* voor kostbare, cultureel waardevolle programma's. Het eigen Nederlands aandeel in de producties (vooral ook dramatische) verdient drastische uitbreiding. (Zie ook de SWB-nota „landelijke en regio-

zulks om de eigen identiteit te bevorderen en om als bij-
 produkt de inkomenspositie van onze eigen scheppende
 kunstenaars buiten direct bezwaar van de schatkist te
 stabiliseren.

Dezelfde eis mag worden gesteld aan radio en televisie,
 vooral als daar het produktiefonds tot stand is gekomen.
 (Zie onder Media.)

Financiering

De subsidiëring op jaarbasis laat vaak een verhoogde
 uitgave-activiteit tegen het eind van het speeljaar zien.
 Wij geven bij kunstensubsidiëring dan ook de voorkeur
 aan een financieringssysteem in rekening-courant, ge-
 koppeld aan een verplichting tot „refunding” in de zeld-
 zame gevallen van gunstige eigen opbrengsten. Het
 spreekt vanzelf dat betere spreiding en dus langere se-
 ries hierin een gunstig element kunnen vormen. Alterna-
 tieve financieringsbronnen voor het kunstenbeleid moe-
 ten gevonden worden in samenwerking met het ministe-
 rie van Justitie: erkenning van leenrecht en betere rege-
 ling reprotrecht (Zie onder Media) en het uitvoering ge-
 ven aan de Conventie van Rome inzake de nabuurrech-
 ten van uitvoerende kunstenaars. Auteurs en kunste-
 naars moeten worden beschermd in hun economisch
 zwakke positie tegenover opdrachtgevers, door een
 wettelijke regeling van hun meest gangbare contracten
 met de exploitanten van hun werken, die veelal de me-
 dia zijn. Beeldende kunstenaars zouden gebaat zijn met
 het bindend maken van de zgn. 5%-regeling bij aanbe-
 steding van openbare gebouwen en bij de controle op
 kunstzinnige besteding daarvan. De mogelijkheid van
 kunstensponsoring door het bedrijfsleven (hoe marginaal
 ook) verdient nader onderzoek. Met name speciale ma-
 nifestaties en festivals kunnen hiervan naar buitenlands
 voorbeeld profiteren.

Kunstenonderwijs

Het kunstenonderwijs dient beter aan te sluiten op de
 terecht hoge eisen van de instellingen. Voor toelating tot
 die opleidingen dient daarom het Mammoetwet-getals-
 criterium verlaten en de drempel verhoogd te worden.
 Kunstenonderwijs moet gericht zijn op kwaliteit en niet
 op kwantiteit en mag in die zin elitair zijn. Immers de
 beoefening van een artistiek beroep vereist eenzelfde
 professionaliteit en soms excellentie, die de samenleving
 ook van andere beroepen verwacht. Daarom dient men
 bij toelating van leerlingen uit het voortgezet onderwijs
 zodanig te differentiëren, ook binnen de vakken, dat de
 opleiding relevant kan worden geacht voor de keuze van
 de kunstopleiding.

BKR

De onder Sociale Zaken en Werkgelegenheid ressorte-
 rende Beeldende Kunstenaars Regeling is, hoe noodza-
 kelijk op dit moment ook, een ongelukkige en frustrerende
 zaak. Aan het sociale principe ervan mag pas getornd
 worden als er een betere regeling in zicht is. Wij streven
 ook hier naar duidelijkheid in structuren en verantwoor-
 delijkheden. In een kunstenbeleid behoren geen vertro-
 belende sociale normen te worden gehanteerd, evenmin
 als andersom. In een kunstenbeleid past wél een actief
 aankoop- en opdrachtenbeleid. Het geven van stipendia
 en reisbeurzen en het mogelijk maken van experimenten
 e.d. Er dient een beter systeem te komen voor het ver-
 spreiden van BKR-werken, naar openbare gebouwen,
 bedrijven en particuliere BKR-werken dienen in de
 kunsttuitelen te worden gebracht, waarbij leners het
 recht van koop hebben.

Buitenland

Het kunstenbeleid dient zich met meer zelfvertrouwen te
 richten op exportbevordering van scheppende en her-
 scheppende kunst. Nederlandse diplomaten moeten be-
 ter worden voorbereid op hun promotionele taak t.a.v.
 met name eigentijdse kunst. Uitzending van tijdelijke
 culturele attachés uit de kunstenwereld verdient aanbe-
 veling. Met Vlaams-België moet samenwerking worden
 gezocht. Het is een Europees belang de diversiteit van
 de culturen te handhaven, waarbij van Europees Parle-
 ment en EG mag worden gevraagd vooral de kwetsbare,
 kleinere culturen te steunen.

- Daarnaast is er, mits onder goede milieucondities, een toenemende inzet van steenkool mogelijk. Vanwege de diverse aan kernenergie verbonden problemen wordt, zolang daarvoor geen verantwoorde oplossing in zicht is, kernenergie door ons als onaanvaardbaar beschouwd.
- Eveneens kunnen op middellange termijn resultaten verwacht worden van duurzame energiebronnen, die met steun van de MIP voortvarend ontwikkeld moeten worden.

Doelmatig energieverbruik

Het doelmatig verbruik van energie vormt de pijler van het beleid dat wij voorstaan. In onze ogen is het mogelijk, de totale energievraag tot 2000 op het huidige peil te houden. De groei van de produktie zal daarbij worden gecompenseerd door de vergrote doelmatigheid van het verbruik en door een relatief sterke groei van produktie, waarbij weinig energie wordt verbruikt.

De structuur van de energievoorziening zal toegesneden moeten worden op bevordering van doelmatig energieverbruik. Onder andere dienen nutsbedrijven zich op dit terrein actiever te bewegen, door middel van advisering en door investering in doelmatig verbruik bij de energieconsument (Isotheek-systeem).

Warmte/krachtkoppeling dient sterk te worden gestimuleerd, mede door deelname van nutsbedrijven. Bestaande stimulansen voor investeren in doelmatig verbruik en voor isolatie moeten blijven bestaan. De overheid dient in eigen huis doelmatig verbruik krachtig te bevorderen. Verder dient doelmatig verbruik te worden bevorderd door energie-informatieve etikettering en verschuiving van particulier naar openbaar vervoer.

Duurzame energiebronnen

Voor de toekomst van de energievoorziening op langere termijn is het stimuleren van duurzame energiebronnen nu van groot belang. Met name windenergie (zowel groot- als kleinschalig) moet nu voortvarend worden aangepakt. Met spoed dient een demonstratieproject grootschalige windenergie te worden gebouwd.

Belemmeringen door regels en verordeningen voor windenergie en andere duurzame bronnen moeten worden opgeheven. De industrie moet worden gestimuleerd om duurzame energie actief ter hand te nemen, o.a. via de MIP. Naast wind moeten als duurzame bronnen vooral passieve zonne-energie en bio-energie worden gestimuleerd; de eerste door actieve voorlichting aan architecten, en waar nodig het ontwikkelen van nieuwe bouwwijzen, de tweede door demonstratieprojecten met biogasinstallaties en verbranden van afvalhout.

Olie en gas

Binnen de grenzen van het Plan van gasafzet kan het gebruik van aardgas tijdelijk worden gestimuleerd, mits dat gas voornamelijk wordt gebruikt voor stimulering van warmte/krachtkoppeling. Door de gasprijs voor zeer grote verbruikers iets te verlagen kan lastenverlichting voor de grote bedrijven worden verkregen, totdat deze op steenkool kunnen overschakelen.

Steenkool

Het stoken van steenkool moet worden bevorderd maar binnen de grenzen van een goed milieubeleid. In verband daarmee moet de herinvoering van steenkool niet worden overhaast, om de ontwikkeling van schone technieken mogelijk te maken. Onze prioriteit ligt eerst bij het stoken van steenkool in de industrie met nieuwe, schone technieken, daarna bij ombouw van bestaande elektriciteitscentrales naar steenkool, en pas wanneer deze beide opties nog ruimte laten, nieuwbouw van kolencentrales. Centrales moeten van goede rookgaszuivering worden voorzien.

Kernenergie

De aan de toepassing van kernenergie verbonden problemen zijn nog verre van opgelost. Weinig is bekend van de effecten op langere termijn van de zgn. „lagere stralingsdoses“, waaraan werkers in en omwonenden van kerncentrales blootstaan. Voor verwerking en opslag van radioactief afval zijn nog geen deugdelijke oplossingen aangedragen. Uitbreiding van het nucleaire potentieel (door verspreiding van splijtbaar materiaal,

gevoelige technologieën of kennis daarover) kan grote risico's inhouden voor de vrede (zie hfdst. VI). Harde bescherming van de kwetsbare centrales kan leiden tot het afglijden naar een politiestaat. Dat alles in overweging genomen, zijn wij van mening dat voor Nederland aan verdere toepassing van kernenergie en uitbreiding daarvan niet gedacht kan worden. Ook op Europees gebied moeten we onze buurlanden in de ruimste zin tot de grootst mogelijke terughoudendheid trachten te bewegen. Op grond van het feit dat voor het thans geproduceerde afval geen afdoende oplossing bestaat, daarbij in overweging nemend dat D'66 de huidige opwerkingscontracten met Cogema en BNFC afkeurt, dienen de bestaande kernenergiecentrales te Borssele en Dodewaard zo spoedig mogelijk te worden stilgelegd. D'66 zal in de BMD als haar mening uitdragen dat de kerncentrales gesloten dienen te blijven, tenzij er voor de aan deze centrales verbonden afval- en veiligheidsproblematiek toereikende oplossingen te vinden zouden zijn.

De kosten van sluiting dienen voor rekening van de nationale overheid te worden gebracht, evenals de gevolgen van lopende contracten die op basis van kernenergie zijn afgesloten.

De aan het gebruik van plutonium verbonden gevaren en te grote onzekerheden t.a.v. de „haalbaarheid“ van snelle kweekreactoren zijn zodanig dat Nederland van verdere medewerking aan de ontwikkeling van snelle reactoren en van opwerking dient af te zien. Nederland moet er naar streven dat de opwerkingsfabrieken in Cap la Hague en Windscale onder controle van het IAEA komen. Verrijkt uranium kan vanuit Almelo naar onze opvatting alleen uitgevoerd worden naar landen die het „Non-proliferatieverdrag“ en het Verdrag van Londen hebben ondertekend (zie VI). De betekenis van kernfusie als eventuele toekomstige optie op de lange termijn zal uit voortgezet onderzoek, waarin ook Nederland actief moet blijven, dienen te blijken.

III-c: Het schaarse gezonde milieu

1. Doelstellingen

Alleen al op het punt van milieuhygiëne – het „schoonmaken“ van bodem, water en lucht, en het tegengaan van hinder – zijn de bedreigingen nog steeds veelvuldig. En dat is nog maar een deel van het totale probleem.

Want het gaat ons om milieubeheer in ruime zin, dat o.a. de verantwoordelijkheid voor externe veiligheid en milieuvreemde stoffen omvat, recht kan doen aan de wisselwerking tussen de verschillende bestanddelen van het milieu en aan de waarden van natuur en landschap. Milieubeheer en natuur- en landschapsbescherming omvatten volgens D'66 gezamenlijk de kardinale taak van het leefbaar maken en houden van de wereld om ons heen. Daarbij gelden drie doelstellingen:

- het waarborgen van een goede leefomgevingskwaliteit als voorwaarde voor ieders individuele gezondheid.
 - verantwoordelijkheid voor het instandhouden en zorgvuldig beheren van ecosystemen, natuurgebieden en landschappelijke waarden, niet alleen vanwege ons aller belang daarbij, maar ook uit respect voor de omgeving als waarde in zichzelf.
 - het veiligstellen van de kans op menswaardig overleven ook voor toekomstige generaties.
- Dit brengt met zich mee dat aan alle activiteiten de eis van ecologische inpasbaarheid moet worden gesteld. Naast nog noodzakelijke sanering heeft preventie de hoogste prioriteit. Alle onderdelen van het milieubeleid moeten daarom gericht zijn op:
- het voorkomen van verdere aantasting en het terugdringen/herstellen van reeds veroorzaakte schade.
 - het ontwikkelen, stimuleren en toepassen van milieuvriendelijker alternatieven.
 - doeltreffend en zuinig omgaan met energie en grondstoffen, delfstoffen, drink- en industriewater, en bevorderen van hergebruik.
 - rekening houden met de draagkracht van het milieu, tegengaan van functieverlies van de omgeving en behoud van ecologische verscheidenheid.
 - gezondheidsbescherming en externe veiligheid.

Auto's, apparaten enz. moeten aan strengere geluidsvoorschriften gaan voldoen. De uit een oogpunt van energiebesparing gewenste isolatie in de bouw dient te worden gecombineerd met geluidsisolatie.

5.4 Bodembescherming en -sanering

Strikte bescherming van bodem en grondwater onder meer door versterking, snelle totstandkoming en uitvoering van de ontwerp-Wet bodembescherming is geboden om nieuwe ellende te voorkomen. Vooruitlopend op de wet moet een effectief interimbeleid worden gevoerd.

Ook versterking en goede uitvoering van de Wet chemische afvalstoffen moeten nieuwe verontreiniging helpen voorkomen. (zie ook 5.5) Voor de helaas noodzakelijke, omvangrijke taak van bodemsanering (op basis van de Interimwet bodemsanering) zullen de komende jaren voldoende financiële middelen moeten worden veiliggesteld om een voortvarende aanpak te garanderen.

5.5 Afval

5.5.1 Chemisch afval

Niet-verwerkbaar chemisch afval moet onder een preventief beleid vallen, erop gericht dat processen waarbij dit afval ontstaat, worden gewijzigd of stopgezet. Ook wanneer het economisch (nog) niet interessant is, moet terugwinning van herwinbare stoffen ter hand worden genomen.

De Wet chemische afvalstoffen moet worden versterkt (o.a. met verplichte registratie van de gang van het afval van ontstaan tot verwerking.). Verder is o.m. nodig voldoende mankracht voor stelsmatig preventief toezicht, verzwaring van sancties, verlenging van verjaringstermijn. Er moet een totaal-opzet komen voor de toekomstige verwerking van chemisch afval, met zekerstelling van toereikende verwerkings- en opslagcapaciteit, goede controle op afgifte en transport en voldoende mogelijkheden voor de overheid om een verantwoorde gang van zaken te waarborgen. De kosten van verwijdering en verwerking moeten door de producent van het afval worden gedragen.

5.5.2 Stedelijk afval

Eerste doel van het afvalbeleid is het terugdringen van verspilling en voorkomen dat afval ontstaat. Daarvoor is o.a. nodig tegengaan van wegwerpartikelen en overtoollige verpakkingen, opnieuw invoeren van statiegeld, inzamelen van glasverpakking en blik, gebruik van kringlooppapier, een langere levensduur van duurzame consumptiegoederen (met steun voor reparatiebedrijven, zie ook IV) en hergebruikswinkels, allerlei vormen van gescheiden inzameling en hergebruik, sterke uitbouw en recyclingsmogelijkheden.

5.5.3 Diversen

Er moet een heffing komen op autowrakken, ten behoeve van uitvoering van provinciale autowrakkenplannen. Aan berging van baggerspecie, verontreinigd slib uit havens en rivieren, moeten hoge eisen worden gesteld.

Verantwoorde verwerkingsmogelijkheden voor kolenaafval is een randvoorwaarde.

Er moet een landelijk plan komen voor beperking van winning van oppervlaktedelfstoffen (zand, grind, mergel) tot de minst kwetsbare gebieden, in samenhang met terugdringing van het gebruik door hergebruik en productie van alternatieve materialen uit afvalstoffen (havenslib, vliegas van centrales).

Er moet een statiegeldregeling komen voor batterijen ter recycling.

5.6 Milieugevaarlijke stoffen

Er moet (in het kader van de ontwerp-wet Milieugevaarlijke stoffen) op basis van „omkering van de bewijslast” een preventief toelatingsbeleid voor milieuvreemde chemische stoffen komen; schadelijke bestrijdingsmiddelen (zie ook onder Landbouw) en onnodige additieven moeten worden teruggedrongen. De blootstelling van werknemers aan kankerverwekkende stoffen kan sterk omlaag, evenals de aanwezigheid van kankerverwekkende stoffen in voedingsmiddelen en produkten als sigaretten. Een beleidsnota en een indicatief meerjarenprogramma zouden hiervoor moeten worden opgesteld.

5.7 Externe veiligheid

Milieu- en gezondheidsbescherming, veiligheid en ar-

beidsomstandigheden moeten beter op elkaar worden afgestemd. Daarbij gelden productieprocessen en produkten pas als aanvaardbaar wanneer het ontbreken van onevenredige risico's of schadelijke effecten aannemelijk is gemaakt.

Er moet een samenhangend beleid op het gebied van de externe veiligheid worden ontwikkeld, waarin o.a. beoordeling van grote, risicodragende projecten en de gehele keten van aanvoer/productie/vervoer en gebruik van gevaarlijke stoffen (o.a. LPG) een plaats krijgen.

6. Natuur- en landschapsbescherming

Behoud, herstel en ontwikkeling van natuur en landschap moet als beleidsdoel een volwaardige plaats krijgen bij beheer en gebruik van de niet-bebouwde omgeving. Dit moet onder meer tot uitwerking komen bij landinrichting, recreatiebeleid, beheersovereenkomsten, uitvoering Nota nationale landschapsparken, aanwijzingen tot beschermd natuurgebied en herziening van de Natuurbeschermingswet, en het verstedelijkingsbeleid (zie ook de hfdst. Ruimtelijke Ordening en Landbouw). D'66 wijst verdere aantasting van waardevolle, onvervangbare gebieden af. Het gaat daarbij onder meer om: Markermeer (geen inpoldering tot Markerwaard), Naardermeer, Oosterschelde (zorgvuldig beheer), Waddengebied en Eems-Dollardgebied (wettelijke vastlegging onverkorte bescherming: geen gas- of olieboringen, geen inpolderingen), Veluwe (beheer als één gebied), plateau van Margraten (geen afgraving voor mergelwinning), Biesbos, Lauwersmeer (geen militair oefenterrein), Oostvaardersplassen.

7. Internationaal milieubeleid

Milieu-aantasting stoort zich niet aan grenzen, dus moet milieubeheer ook internationaal meetellen. Zie daarvoor het Europees programma. Enkele belangrijke onderdelen van het milieubeleid in internationaal verband zijn: instemming met de World Conservation Strategy en uitbouw en versterking van het UN Environmental Program; rekening houden met ecologische criteria bij ontwikkelingsprojecten; een beheersplan voor de Noordzee en krachtig bestrijden van zeeverontreiniging: geen dumping of verbranding op zee van schadelijk afval, tegengaan van illegale olielozingen, preventie en rampenorganisatie m.b.t. tankerongelukken; terugdringen van lozingen via rivieren; tijdiger uitwerking in het nationale beleid van verplichtingen uit EG-milieurichtlijnen; prioriteit voor uitvoering van de Rijnverdragen in eigen land en te komen tot een internationaal beheersplan voor de Maas; het instellen van internationale autoriteiten voor kwalitatief waterbeheer; aanwijzing van beschermde Europese natuurgebieden, met harmonisatie van inspraak, milieu-effect-rapportage en vestigingsvoorschriften en bestrijding van grensoverschrijdende luchtverontreiniging, tegengaan van export van vervuilende processen en schadelijke produkten naar derde landen; milieubescherming als volwaardige doelstelling in het EG-verdrag.

III-d: De schaarse ruimte

In een klein land met een hoge bevolkingsdichtheid is de ordening van het gebruik van de beperkte ruimte een levensbelang. De daarbij onvermijdelijke belangenconflicten moeten door weloverwogen keuzes worden opgelost. Dit moet gebeuren op basis van democratische procedures: duidelijk, openbaar, controleerbaar. Alleen een r.o.-beleid dat milieuvriendelijk is en zuinig omspringt met open ruimte (zie III-c), dat gericht is op energiebesparing (zie III-h) en de eisen die een optimaal gebruik van het openbaar vervoer stelt (bereikbaarheid!), kan de burgers goede ontplooiingsmogelijkheden bieden en heeft toekomstwaarde. Het huidige beleid terzake voldoet geenszins aan de eisen en het dient dan ook omgebogen te worden via een nieuwe (echte) *verstedelijkingsnota*, inclusief het scheppen en/of versterken van de instrumenten om de beleidsombuigingen ook te kunnen realiseren. Hoofdpunten van deze nota zullen moeten zijn:

- Concentratie en integratie van wonen, werken en voorzieningen. Dit komt het voorzieningenpeil ten

van de vervangingswaarde, d.w.z. de prijs die geldt voor vergelijkbare grond elders, met dezelfde gebruiksmogelijkheden. Bedoelde interventie-instantie dient aan deskundige en democratische eisen te voldoen. Soortgelijke interventie achten wij onnodig bij de verkoop van niet-landbouwgronden. Wel is ook daar prijsbeheersing gewenst, vooral voor gronden binnen de bebouwde kom, die de gemeenten willen verwerven. We denken hierbij eveneens aan prijsvaststelling op basis van vervangingswaarde. De onteigeningswet zal in die zin moeten worden gewijzigd. Ook zal de vereenvoudiging van de onteigeningsprocedure hierbij moeten worden geregeld, ter wille van de uitvoerbaarheid van het ruimtelijke-orde-ningsbeleid.

Erfpacht

Harmonisatie van het gemeentelijk gronduitgiftebeleid is van groot belang. In de meeste gevallen zal erfpacht de voorkeur moeten hebben boven verkoop. De voordelen van erfpacht moeten nog worden vergroot door tenminste regionale afstemming van gemeentelijke erfpachtvoorwaarden. Onze voorkeur gaat uit naar de zgn.

„eeuwigdurende erfpacht” in plaats van de nu nog vaak voor beperkte tijd aangegane overeenkomsten. Tussentijdse beëindiging van erfpachtovereenkomsten, voor wettig vastgestelde bestemmingswijziging moet altijd aan de gemeenten voorbehouden blijven, waartegenover de plicht van de gemeenten dient te staan om bij beëindiging schadevergoeding te betalen voor de op de grond aanwezige opstallen.

Raamwet erfpachtvoorwaarden

In een nieuwe Raamwet erfpacht dienen de volgende spelregels vastgelegd te worden:

- duur erfpacht (onbeperkt als regel)
- opstalvergoeding bij beëindiging door de gemeente
- vaststellen periodieke herziening
- regeling afkoop erfpachtcanon
- overige vergoedingen bij beëindiging
- geschillenregeling

Daarnaast dient de wet regels te stellen die oneigenlijk gebruik van erfpachtovereenkomsten (het opnemen van oneigenlijke voorwaarden), onmogelijk maken.

Monumentenzorg

Herstel en bescherming van de nog overgebleven historische bebouwing en stedenbouwkundige structuren die het meest toegankelijke nationale cultuurbezit vormen, is niet alleen van essentieel belang om de stads- en dorpskernen kleinschalig en voor de bewoners aantrekkelijk te houden, maar is ook in economisch opzicht belangrijk i.v.m. toerisme.

Hierbij is niet alleen een rijksbeleid, maar ook een gemeente- en provinciaal beleid aan de orde. Dit leidt er o.a. toe, dat D'66 de fiscale aftrekmogelijkheden van onderhoudskosten voor rijksmonumenten ook wil bieden voor door de gemeente of provincie aangewezen monumenten.

III-e: De schaarste aan woningen

Iedereen vanaf 18 jaar heeft recht op zelfstandige woonruimte. Een behoorlijke woning vormt voor iedereen een eerste levensbehoefte. Nederland kent een onaantvaardbare, selectieve woningnood: voor de meest kwetsbaren, de minst draagkrachtigen en de jongeren zijn er onvoldoende woningen. Het beleid zal daarom moeten worden gericht op het instandhouden en de verbetering van de bestaande woningvoorraad, een rechtvaardige verdeling daarvan en verbetering van de woonomgeving.

Democratisch beheer

Wij staan een democratisering van het woningbeheer voor door invoering van verschillende vormen van bewonerszelfbestuur. Een uitwerking daarvan vindt u in hoofdstuk II onder Democratisering.

Afgestemd bouwprogramma

Er moet worden gestreefd naar verhoging van de totale inspanningen voor de volkshuisvesting met betrekking tot nieuwbouw, woningverbetering en groot onderhoud. Op grond van de noodzaak tot verbetering en instandhouding van de bestaande voorraad, dient daarbij een belangrijke verschuiving plaats te vinden in de richting

van woningverbeteringsprogramma's. Bestrijding van verkrotting en behoud van voldoende betaalbare huizen vraagt tevens sterke nadruk op grote onderhoudsbeurten (inclusief herstel van bouwgebreken) gecombineerd met beperkte geriefsverbeteringen.

Het bouwprogramma dient zich te richten op de tekorten in de woningvoorraad en deze tekorten terug te dringen. Dat betekent: extra inspanningen in de grote bevolkingscentra, meer bejaardenwoningen en woningen voor alleenstaanden, gehandicapten, onvolledige gezinnen en personen of groepen met bijzondere woonbehoefte. Bijzondere woonvormen (woonschepen, woonwagens) behoren daarbij aanvaard te worden. De eigen creativiteit in het wonen moet worden bevorderd, evenals experimenten die zijn gericht op een grotere variatie in woonvormen en woonmilieu.

Stadsvernieuwing

In het beleid dient stadsvernieuwing voorrang te krijgen (zie ook III-d). In steden en dorpen moet de verscheidenheid van functies worden behouden of hersteld. De woonruimte behoort gerealiseerd te worden in een milieu dat wonen in de stad weer aantrekkelijk maakt (zgn. „wervend woonmilieu”). Verbetering van de gebouwde omgeving dient gepaard te gaan met verbetering van de sociale voorzieningen ter plaatse. Omzetting van niet meer gebruikte bedrijfsruimte in woonruimte dient gestimuleerd te worden, onttrekking van woonruimte tegengegaan. Reeds onttrokken woonruimte dient zoveel mogelijk in de woonsfeer te worden teruggebracht. Bij stadsvernieuwing moet woningverlies zoveel mogelijk voorkomen worden, door bouwverdichting en opvullen van open gaten. Er dient spoedig een *Wet op de stadsvernieuwing* te worden ingevoerd, waarin decentralisatie en inspraak centraal staan. Vooruitlopend daarop moeten nu vast de bestaande regelingen worden aangepast en verbeterd. De gemeenten moeten binnen een gedecentraliseerd beleid financieel en organisatorisch in staat worden gesteld om zelf, te zamen met bewoners en andere belanghebbenden stadsvernieuwingssystemen op te stellen en uit te voeren. Op gemeentelijk niveau moet beslist worden over de keuze verbetering of vervanging en over het verbeteringspeil van woningen, bedrijfsruimten e.d. Invoering van een recht op bevolkingsinspraak bij de beleidsvoorbereiding van stadsvernieuwingssystemen is vereist. Wijkbewoners moeten daarbij het recht en de middelen krijgen om zich daarin te laten bijstaan door onafhankelijke deskundigen.

Woningbouwfinanciering

De financiering dient te worden veiliggesteld en zoveel mogelijk te geschieden door pensioenfondsen en andere beleggers. Deze moeten daartoe worden gestimuleerd door garanties voor een maatschappelijk en economisch verantwoorde exploitatie (zie ook IV onder Pensioenplan D'66). Aanvullende financiering met rijksleningen behoort zonodig mogelijk te blijven.

Bouwkosten

De subsidie-afhankelijkheid in de woningbouw moet worden beperkt, om stagnatie in de nieuw- en vernieuwbouw door geldgebrek bij de overheid te voorkomen. De kostenstijging moet worden teruggedrongen tot onder de stijging van de huurprijzen, door:

- verlaging van de BTW (tot een bepaalde stichtingskostengrens) van 18 naar 4%;
- onderzoek naar en voortvarende toepassing van kostenbesparende bouwmethoden;
- intensief grondgebruik;
- uitvoering van sobere nieuwbouw- en renovatieplannen, waarbij een deel van de voorzieningen eventueel gespreid over een aantal jaren, (door de bewoners) aangebracht of verbeterd kan worden;
- beperking minder urgente eisen in de voorschriften;
- financiering van huur- en koopwoningen met aangepaste leningen, waardoor de (aanvangs)kosten lager zullen zijn (bijv. waardevaste leningen, langere looptijd, rente-egalisatie).

Woonlasten

Woonkwaliteit en woonkosten moeten duidelijker in de huren tot uiting komen. De jaarlijkse trendmatige huur-

Hoofdstuk IV:

IV-a: Sociaal-economisch beleid

De jaren 1980 en 1981 waren rampjaren voor de Nederlandse economie. In die beide jaren immers is de geregistreerde werkloosheid verdubbeld van 240.000 tot 475.000, terwijl tegelijkertijd een aanzienlijke verhoging van het financieringstekort van de overheid optrad van 5,5 tot 8,25% van het nationale inkomen. In diezelfde periode daalden bovendien de investeringen met ruim 20%, gedeeltelijk een gevolg van de veel te lage winsten die in het Nederlandse bedrijfsleven behaald kunnen worden.

Werkloosheid, koopkrachtverlies, ontredde overheidsfinanciën en steeds minder investeringen: het zijn elementen van een neerwaartse, zichzelf versterkende spiraal, die alleen doorbroken kan worden door een krachtig, op de middellange termijn gericht sociaal-economisch beleid.

D'66 doet voor de komende regeerperiode op sociaal-economisch gebied slechts één „belofte”: met inzet van alle krachten zal geprobeerd worden om onze sociaal-economische visie in beleid om te zetten. Over de exacte effecten van dit beleid kunnen wij geen beloften doen. De internationale economische ontwikkelingen zijn daarvoor te onzeker. Daarnaast kan het beleid dat wij voorstaan slechts gerealiseerd worden met medewerking van werkgevers, werknemers, zelfstandigen enz.

D'66 wil de grote sociaal-economische problemen te lijf op basis van een visie, die steunt op de volgende doelstellingen:

1. individuele en maatschappelijke ontplooiingskansen;
2. het bieden van mogelijkheden tot individuele ontplooiing aan anderen, in binnen- en buitenland;
3. emancipatie, in dit kader met name gericht op gelijke kansen voor vrouwen en mannen;
4. een zuinig beheer van milieu, energie en grondstoffen, ter wille van huidige en toekomstige generaties.

Voor het sociaal-economische beleid heeft dit de volgende consequenties:

- a. Betaalde arbeid vormt voor zeer velen een uiterst belangrijke voorwaarde om zich te kunnen ontplooiën, zowel vanwege de financiële onafhankelijkheid, die men daaraan ontleent, als vanwege de sociale contacten.
- b. Collectieve voorzieningen kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan de ontplooiingskansen voor velen. Wanneer collectieve voorzieningen echter onttaarden in bureaucratie en onnodige betutteling door de overheid, dan worden hiermee even zovele barrières opgeworpen voor individuele ontplooiing. Vanwege dit laatste is een voortdurende heroverweging van collectieve voorzieningen geboden.
- c. Ter wille van diezelfde ontplooiingskansen is een verantwoord stelsel van sociale voorzieningen nodig voor diegenen, die hetzij fysiek niet in staat zijn aan het arbeidsproces deel te nemen (arbeidsongeschikten, bejaarden), hetzij buiten hun schuld tijdelijk geen betaald werk kunnen vinden (werklozen). Wanneer wij in dit verband spreken van verantwoord, dan bedoelen wij daarmee dat het stelsel enerzijds gericht moet zijn op het bieden van zekerheid aan degenen, voor wie de voorzieningen zijn bedoeld, terwijl anderzijds voorkomen moet worden dat van deze voorzieningen oneigenlijk gebruik en/of misbruik wordt gemaakt. Dit betekent onder meer dat het stelsel van sociale voorzieningen een goede werking van de arbeidsmarkt niet zal mogen frustreren. Evenmin zal de kwaliteit van het arbeidsproces zodanig mogen zijn, dat te velen te vroeg een beroep moeten doen op de sociale voorzieningen.

Op grond van deze doelstellingen heeft D'66 een sociaal-economische visie ontwikkeld, waarin de volgende elementen centraal staan:

1. Vernieuwing en versterking van het bedrijfsleven in het algemeen en de industrie in het bijzonder als cruciale voorwaarde voor:
 - Behoud van werkgelegenheid, resp. scheppen van nieuwe werkgelegenheid in de marktsector van onze economie. Wij gaan er daarbij op basis van ervaringsgegevens vanuit, dat vernieuwing en versterking van de industrie tevens zal leiden tot versterking van de daarvan afgeleide sector van de commerciële dienstverlening. Bij het beleid, gericht op vernieuwing en versterking van de marktsector dient speciale aandacht te worden gegeven aan de noodzakelijke vergroting van de ontplooiingskansen voor middelgrote en kleinere bedrijven.
 - de financiering van (nieuwe werkgelegenheid in) de quataire sector en van het stelsel van sociale voorzieningen.
 - het verkrijgen van een inkomenscheppend effect, dat de koopkrachtverliezen zal beperken en de herverdeling van arbeid zal vergemakkelijken,
2. Herverdeling van arbeid via deeltijdarbeid en andere arbeidstijdverkortende maatregelen, waaronder arbeidstijdverkorting per dag. Zonder herverdeling van arbeid zal het naar onze mening onmogelijk zijn de totale werkloosheid (geregistreerd en verborgen) in ons land in de 80er jaren tot aanvaardbare proporties terug te dringen. Herverdeling van arbeid is echter niet alleen om die reden noodzakelijk. Andere redenen zijn:
 - Het bieden van gelijke kansen op betaald werk aan vrouwen en mannen; hierdoor ontstaat tevens de mogelijkheid tot herverdeling van onbetaald werk (huishoudelijke arbeid, vrijwilligerswerk);
 - het bieden van een perspectief aan jongeren in verband met de sociaal kwalijke gevolgen van langdurige werkloosheid aan het begin van het economisch actieve leven;
 - het bieden van kansen tot reïntegratie van arbeidsongeschikten in het arbeidsproces. Velen zijn in het verleden om oneigenlijke redenen arbeidsongeschikt verklaard. Anderen zijn slechts gedeeltelijk arbeidsongeschikt en zouden graag op part-time basis weer aan de slag willen. Door het scheppen van voldoende deeltijdbanen kan hieraan tegemoet worden gekomen. Bovendien zal het langs die weg mogelijk zijn om het aantal mensen dat een beroep doet op de sociale zekerheid, substantieel terug te dringen (volumebeleid.)
3. Een kritische herbezinning op bestaande collectieve voorzieningen, het stelsel van sociale zekerheid en de regelgeving voor de overheid. Gezien de geringere groei van het nationale inkomen, die, hoe dan ook, voor de 80er jaren te verwachten valt, alsmede de noodzaak van beperking van de toekomstige groei van de in Nederland reeds zeer omvangrijke collectieve sector, is een dergelijke herbezinning onontkoombaar. Dit past ook in een veranderd denken over de verzorgingsstaat en de rol, die de overheid moet spelen in relatie tot de eigen verantwoordelijkheid. In het verleden is dit onvoldoende gelukt en zijn bovendien vaak de overheidsinvesteringen het kind van de bezuinigingsrekening geworden. Een fundamentele herschikking van prioriteiten binnen de totale collectieve sector ten gunste van een verhoging van de overheidsinvesteringen en ten koste van het aandeel van de consumptieve overheidsuitga-

Dit is nodig t.b.v. een betere werking van de arbeidsmarkt: te denken valt hierbij o.a. aan een betere beloning voor vuil en onaangenaam werk. Voor wat betreft de CAO-inkomens zal dit beleid gestalte moeten krijgen via het afsluiten van een vierjarig sociaal contract op centraal niveau tussen overheid, vakbeweging en werkgevers. De overheid zal de afsluiting van een dergelijk meerjarig sociaal contract kunnen bevorderen door werknemers en werkgevers te wijzen op de volgende positieve gevolgen daarvan:

- a. De werkgelegenheid zal toenemen; het overgrote deel daarvan zal in de marktsector worden gerealiseerd.
- b. De reële koopkracht zal na vier jaar minder zijn gedaald t.o.v. de situatie, waarin zo'n sociaal contract niet zou worden afgesloten.
- c. Zowel de rendementen als de concurrentiepositie van het bedrijfsleven zullen aanzienlijk verbeterd kunnen worden.
- d. Op deze wijze zal het mogelijk zijn de koppeling tussen inkomens en uitkeringen op het minimum-niveau (de zgn. netto-netto koppeling) en daarmee de solidariteit tussen actieven en niet-actieven te handhaven.
- e. De loon-prijsspiraal wordt op deze manier doorbroken, wat zal leiden tot een lagere inflatie.
- f. Het financieringstekort van de overheid zal na enkele jaren lager uitkomen dan bij een beleid zonder loonmatiging en gelijktijdig loon- en inkomstenbelastingverlaging.

Het enige risico, dat met een dergelijk beleid wordt gelopen, betreft de ontwikkeling van het financieringstekort op korte termijn. Dit tekort zou in de eerste jaren enigszins kunnen oplopen. Wij pleiten ervoor dit risico, gezien de huidige hoogte van het tekort, zoveel mogelijk te beperken door in de eerste jaren van de uitvoering van dit plan de verlaging van loon- en inkomstenbelasting beperkt te houden, in combinatie met de mogelijke invoering van het investeringsloon.

De verlaging van de loon- en inkomstenbelasting moet wel van dien aard zijn, dat het deflatorio effect van inkomensmatiging wordt tegengegaan.

Het spreekt voor ons vanzelf, dat een dergelijk beleid niet tot de CAO-inkomens beperkt zal mogen blijven. Via onder meer de Wet op de niet-CAO-inkomens, het trendbeleid (ambtenaren en trendvolgers) en het prijs-inkomensbeleid vrije beroepsbeoefenaars, zal ervoor gezorgd moeten worden dat de vierjarige inkomensstop voor alle inkomens zal gelden. De overheid zal een actief prijsbeleid moeten voeren.

Versterking vermogenspositie van het bedrijfsleven

De vermogenspositie van het overgrote deel van het bedrijfsleven in ons land is de afgelopen 15 jaar uitgehold. Bij veel bedrijven ontbreekt daardoor het weerstandsvermogen om nieuwe, risicovolle investeringen te verrichten. Het is daarom van het grootste belang om het risicodragend vermogen van het bedrijfsleven weer op een gezond niveau te brengen. Daarvoor is het nodig om het beleggen in risicodragend vermogen door institutionele beleggers en particulieren weer aantrekkelijk te maken.

Er is eveneens momenteel in ons land sprake van een fiscale bestraffing van risicodragend vermogen via de dubbele belastingheffing op uitgekeerde winsten. Nederland is het enige EG-land, waar een dergelijke dubbele belastingheffing nog bestaat. Daardoor bestaat de situatie, dat van elke gulden winst voor de belegger gemiddeld slechts f 0,13 overblijft. Dit heeft ertoe geleid, dat veel institutionele beleggers en particulieren de afgelopen jaren een duidelijke voorkeur hebben getoond voor risicomijdende beleggingen, bijvoorbeeld in staatsobligaties. Om het beleggen in risicodragend vermogen weer aantrekkelijker te maken, alsmede om de gevolgen van de dubbele belastingheffing te verzachten, stellen wij voor de tarieven van

de vennootschapsbelasting te verlagen met 5%. Om de vermogenspositie van vooral het midden- en kleinbedrijf te versterken, worden daarnaast de voorraadaftrek en de vermogensaftrek verhoogd. Wij tekenen hierbij aan, dat deze maatregel uitsluitend voor de niet-aardgassector zal moeten gelden. Dit betekent dat de oliemaatschappijen die het Nederlandse aardgas exploiteren, hiervan niet zullen mogen profiteren. Om voor al deze maatregelen de financiële ruimte te vinden, stellen wij voor de basispremies van de Wet investeringsrekening op evenredige wijze te verlagen, zodat hiermee budgettair per saldo geen extra collectieve uitgaven gemoeid zijn.

B. Het structuurbeleid

Een verdere versterking van het economisch structuurbeleid

Het structuurbeleid kan worden omschreven als het met gerichte instrumenten en maatregelen bevorderen van nieuwe en het behouden van bestaande economische activiteiten in de marktsector van de economie.

Een investeringsherstel in de marktsector komt niet automatisch tot stand. Naast een gericht macro-beleid is een industriebeleid nodig, gericht op het stimuleren van bepaalde toekomstvolle sectoren en activiteiten. Een dergelijk beleid kan uitermate belangrijke vermenigvuldigingseffecten veroorzaken, die de economie over een dood punt heen helpen. Met name de Maatschappij voor industriële projecten (MIP), de kapitaalkredieten, het overheidsaankoopbeleid en de regionale ontwikkelingsmaatschappijen zijn instrumenten, die hiertoe ingezet zullen moeten worden. Daarnaast is grote aandacht voor het midden- en kleinbedrijf en de regio's geboden.

MIP

De MIP zal veel kunnen bijdragen tot de realisatie van hoogwaardige kansrijke projecten in de industrie en de commerciële dienstensector. Dit nieuwe instituut kan dergelijke projecten actief opsporen, tot ontwikkeling brengen en er ook financieel in deelnemen. Het zal op armlengte van de overheid met een grote mate van zelfstandigheid moeten opereren. Het zojuist ingediende wetsontwerp tot oprichting van de MIP zal daarom zo spoedig mogelijk door de Kamer moeten worden behandeld.

Kapitaalkredieten

Met deze faciliteit kan de vermogensproblematiek in het bedrijfsleven verlicht worden. Deze kredieten zijn bedoeld voor in de kern gezonde bedrijven. Ze worden beschikbaar gesteld aan bedrijven die een aantal belangrijke activiteiten willen financieren, zoals energie- en grondstofbesparende investeringen, investeringen gericht op innovatie, milieu-technologie en in het algemeen de ontwikkeling van nieuwe technieken.

Overheidsaankoopbeleid

Voor de ontwikkeling van goederen ten behoeve van de publieke sector dient een op innovatie gericht aankoopbeleid te worden gevoerd. Dit beleid moet dan de volgende doelstellingen hebben:

- verhoging van de efficiëncy en van de effectiviteit van de goederen en diensten die de overheid aankoopt;
- het bedrijfsleven helpen met het ontwikkelen van goederen voor de publieke sector, door goederen voor de overheid te laten ontwikkelen;
- nieuwe industrieën van de grond helpen komen;
- het weer op gang brengen van technologische ontwikkelingen in traditionele industrieën.

De overheid moet zijn behoeften aan produkten en diensten zo vroeg kenbaar maken, dat het bedrijfsleven er tijdig op kan inspelen. Om tot een optimale afstemming van overheidsaankoopbeleid en economisch structuurbeleid te komen, bepleiten wij de totstandkoming van een systematisch overleg per beleidsterrein (binnenlands bestuur, milieu, waterstaat, volksgezondheid, enz.) tussen de verantwoordelijke overheidsinstanties, onderzoeksinstituten en het betrokken bedrijfsleven. In het kader van dit overleg dient te worden nagegaan, welke ontwikkeling in het toekomstige overheidsbeleid te verwachten valt en wat daarvan de gevolgen zijn in termen

Informatie aan midden- en kleinbedrijf

Als nadeel van de kleinschaligheid kan men de moeilijker toegang tot informatiestromen zien. Wij zijn daarom voorstander van de oprichting van een centrale gegevensbank voor het midden- en kleinbedrijf, waarin alle informatie over subsidiemogelijkheden, technologische ontwikkelingen, nationale en internationale marktkennis, is opgeslagen. De gegevens hieruit dienen op regionale punten gemakkelijk verkregen te kunnen worden.

Opleiding en begeleiding

Er zijn nu weinig opleidingen die zijn afgestemd op de (potentiële) midden- en kleinbedrijf-ondernemer. Die dienen er te komen, zowel gericht op de traditionele (maar zich snel ontwikkelende) ondernemerstaken, als op toekomstgerichte activiteiten. Ook werknemers in het midden- en kleinbedrijf dienen een meer beroepsgerichte opleiding te kunnen volgen. Bij grote bedrijven is dat intern mogelijk, voor kleine bedrijven denken wij eerder aan begeleiding van de werknemers, maar dan wel binnen het bedrijf zelf.

Vermindering bureaucratie

Voor al in kleinere bedrijven wordt veel kostbare tijd verloren met de door diverse overheidsinstanties verplicht gestelde administratie. Betere coördinatie en doeltreffende vereenvoudiging binnen de overheid moet voor verlichting van de administratieve eisen zorgen.

Opzet sectororganen

Het is wenselijk dat voor een aantal (niet noodzakelijk traditionele) industrie sectoren, bedrijfstakorganen opgericht worden, waarin bedrijfsleven, onderzoekinstellingen en overheid participeren. Deze organen moeten een belangrijke rol spelen bij de opzet van informatiesystemen, marktverkenningen, exportplannen en nieuwe technologieën. Vooral bedrijfstakken met veel kleine en middelgrote bedrijven kunnen hier baat bij hebben. Deze sectororganen dienen een zeer beperkte publiekrechtelijke bevoegdheid te krijgen, aangezien ze anders een gezonde mededinging zouden kunnen blokkeren.

Het hiervoor geschetste vernieuwende structuurbeleid raakt de competentie van een groot aantal departementen. D'66 acht de realisering van dit beleid van zo groot maatschappelijk belang, dat het uiteindelijk voor de politieke verantwoordelijkheid van een minister dient te komen. Wij zijn voor integratie van technologie- en industriebeleid (zie ook I-i).

Er dient een wettelijke regeling te worden ingevoerd van een eenvoudig, niet-kostbaar en snel te verkrijgen kleinoctrooi.

IV-c: Hervreiding van arbeid

Hervreiding van het werk en verbetering van de werking van de arbeidsmarkt

Algemene randvoorwaarden van hervreiding van arbeid zijn in de D'66-visie:

- het totale aantal arbeidsuren dient niet te vermindere-
- ren,
- zo mogelijk verlenging van de bedrijfstijd,
- het verband tussen het inkomen en het gewerkte aantal uren wordt in principe gehandhaafd.

Deeltijdarbeid, collectieve en algemene arbeidstijdverkorting

Planmatige bevordering van *deeltijdarbeid* kan leiden tot een substantiële verkorting van de individuele arbeidsduur, en kan daarmee een bijdrage leveren aan de noodzakelijke oplossing van de werkgelegenheidsproblematiek.

Wil bevordering van deeltijdarbeid slagen en optimale ingang vinden, dan zullen:

- voorzieningen moeten worden getroffen in de organisatorische en administratieve sfeer, ter voorkoming van knelpunten;
- gelijke rechten in rechtspositie, met name op het gebied van sociale voorzieningen, pensioenrechten, opleidings- en promotiekansen en medezeggenschap van deeltijdwerkers ten opzichte van voltijdwerkers moeten gelden; en
- maatregelen moeten worden getroffen om deeltijdar-

beid gelijkelijk door mannen en vrouwen op alle niveaus en in alle functies in te voeren.

De voorlichting met betrekking tot de invoering van deeltijdarbeid ten opzichte van het bedrijfsleven, de lagere overheden, alsmede de sector van de niet-commerciële dienstverlening dient te worden geïntensiveerd. Deeltijdarbeid stimuleren door middel van subsidiëring door de overheid is niet gewenst. De bestaande 'koud-watervrees' bij het bedrijfsleven om deeltijdarbeid op grote schaal in te voeren kan het best worden weggenomen door intensieve voorlichting aan de bedrijven. Slechts bij innovatieve deeltijdprojecten, zoals bijvoorbeeld deeltijdarbeid combineren met bedrijfstijdverlenging, kan tijdelijke subsidiëring ten behoeve van de aanloop- of onderzoekskosten wenselijk zijn.

Een ander instrument, namelijk *collectieve arbeidstijdverkorting*, kan eveneens een bijdrage leveren aan hervreiding van werk en oplossing van de werkgelegenheidsproblematiek. In de kwartaire sector (overheid, gesubsidieerde instellingen) kan deze vorm van arbeidstijdverkorting dringender worden ingevoerd dan in de marktsector. Te denken valt met name aan het onderwijs en de gezondheidszorg.

Het is de vraag of maatregelen ter bevordering van deeltijdarbeid en collectieve arbeidstijdverkorting in de kwartaire sector toereikend zullen zijn om de werkgelegenheidsproblematiek op te lossen. In het sociaal overleg dient dan ook te worden nagegaan, welke marktsectoren zich lenen voor invoering van *arbeidstijdverkorting*.

De overheid dient hierbij stimulerend op te treden en voorwaarden te scheppen voor een zo goed mogelijk onderhandelingsklimaat.

Ten aanzien van de drie genoemde wegen dient de overheid een voortrekkersrol te vervullen. Hierbij kunnen o.m. de volgende instrumenten dienen:

- vacatures en nieuwe arbeidsplaatsen moeten in beginsel in deeltijd, c.q. minder dan volle tijd, b.v. 32 uur, open worden gesteld;
- in dienst zijnde werknemers dienen te worden gestimuleerd om in deeltijd te gaan werken, c.q. minder dan in volle tijd te gaan werken,
- in bepaalde sectoren kan, afhankelijk van de arbeidsmarktsituatie, reeds verplichte verkorting van de werkweek worden ingevoerd, bij voorkeur via verkorting van de arbeidsdag, m.n. in het onderwijs en de gezondheidszorg;
- het geven van extra stimulansen voor invoering van deeltijdarbeid/arbeidstijdverkorting, zoals extra formatieplaatsen en ruimere subsidiemogelijkheden voor de gesubsidieerde instellingen;
- het geven van een recht om voltijdarbeid om te zetten in deeltijdarbeid aan bij voorrang jongeren en ouders van jonge kinderen.

Hervreiding van arbeid in de marktsector

Voor wat betreft de marktsector zal het accent ten aanzien van de hervreiding van arbeid vooral op het stimuleren van deeltijdarbeid moeten worden gelegd. Dit sluit niet uit, dat in bepaalde bedrijven of bedrijfstakken ook tot andere, verdergaande vormen van arbeidstijdverkorting kan worden overgegaan, afhankelijk van het bereiken van overeenstemming tussen de CAO-partners. Hervreiding van arbeid in de marktsector dient wat betreft de concrete uitvoering en uitwerking in het CAO-overleg nader te worden ingevuld. Daarbij zullen diverse vormen van hervreiding, zoals deeltijdarbeid, verkorting van de werkdag en wisselweken aan de orde moeten komen.

Wij pleiten derhalve voor een gedecentraliseerde en gedifferentieerde aanpak, waarbij de primaire verantwoordelijkheid bij werknemers en werkgevers wordt gelegd. Wij zouden ons bijvoorbeeld kunnen voorstellen dat met name in het bank- en het verzekeringswezen al verdergaande doelstellingen voor hervreiding van arbeid gesteld zouden kunnen worden dan in bepaalde industriële bedrijfstakken. In de eerste plaats vanwege de aard van de werkzaamheden, in de tweede plaats omdat juist in die sectoren met de toenemende automatisering een re-

en begrotings- en arbeidsmarktoverwegingen kan dan over een zelfstandig salarisbeleid bij de overheid worden onderhandeld. D'66 vindt dat hier haast bij is, omdat de resultaten daarvan gebruikt moeten kunnen worden voor de begroting 1984.

Eind 1982 zouden de resultaten beschikbaar moeten zijn om nog voor 1982 betekenis te kunnen hebben. Bij deze salarispolitiek zou het stakingsrecht voor ambtenaren moeten worden erkend en geregeld.

Bij de heroverweging van de staatsuitgaven kan een financiële ruimte ontstaan die voor de meest urgente uitgaven beschikbaar komt. Deze heroverweging en de daaraan voorafgaande toetsing zou zich moeten uitstrekken over alle staatsuitgaven, zowel consumptie als investeringen, overdrachten aan gezinnen zowel als die aan bedrijven. Wij zijn van mening dat het noodzakelijk is aan deze heroverwegingsprocedure een permanent karakter te geven teneinde over het nodige materiaal te beschikken op basis waarvan prioriteiten kunnen worden gesteld.

c. Verhoging van overheidsinvesteringen

De overheidsinvesteringen zijn al jaren lang het kind van de bezuinigingsrekening geweest. Daarentegen zijn de consumptieve overheidsuitgaven jarenlang te snel gegroeid, wat weer ten koste is gegaan van de ruimte van de marktsector en daardoor van de particuliere investeringen. Hierin dient ten spoedigste verandering te worden gebracht. Teneinde de overheid een positieve impuls op de economische ontwikkeling te laten uitoefenen, bepleiten wij een planmatige verhoging van de overheidsinvesteringen in de periode 1983 t/m 1986 van per saldo tenminste 4% per jaar.

Wij denken hierbij vooral aan een verhoging van de investeringen van de overheid in de vernieuwing van de industrie, de woningbouw, energiebesparing, handhaving en sanering van het milieu, alsmede het openbaar vervoer.

d. Een wat ruimere toepassing van monetaire financiering

Het hebben van een financieringstekort is duur, welke financieringsmethode ook gekozen wordt. Ook monetaire financiering is duur, maar wij zijn van mening dat daar wel wat meer ruimte voor is dan de huidige afspraken tussen de minister van Financiën en de Nederlandsche Bank toelaten.

e. Vergaande vereenvoudiging en sanering van overheidsvoorschriften

Het lijkt ons van het grootste belang dat met spoed gewerkt gaat worden aan een vergaande vereenvoudiging en sanering van de onoverzichtelijke hoeveelheid van overheidsvoorschriften, vergunningenprocedures en subsidieregelingen.

Deze deregulering dient systematisch en waar mogelijk gedecentraliseerd te worden geëffectueerd door per departement te bekijken welke procedures, voorschriften en regelingen zich lenen voor (tijdelijke) bijstellingen, resp. versoepeling met het oog op de bevordering van bedrijfsinvesteringen en investeringen in de woningbouw.

In het kader van de milieuwetgeving zou o.m. onderzoek moeten worden of het vooroverleg over milieuvergunningen aan een bepaalde termijn zou kunnen worden gebonden.

IV-c: Sociale zekerheid en inkomensbeleid

Naar een vernieuwd stelsel van sociale zekerheid

D'66 bepleit een herziening van het stelsel van sociale zekerheid. Niet alleen om bezuinigingen te realiseren, maar ook om maatschappelijke ontwikkelingen in het stelsel tot uitdrukking te laten komen.

Het stelsel van uitkeringsrechten moet volgens D'66 de volgende uitgangspunten hebben:

In de eerste plaats dient het een waarborg te vormen voor het levensonderhoud van iedereen, die buiten zijn of haar schuld niet in staat is voldoende middelen daarvoor te verwerven.

Daarnaast moet bescherming worden geboden tegen de gevolgen van plotseling inkomensverlies als gevolg van werkloosheid of arbeidsongeschiktheid. In het systeem

dient de solidariteit tussen actieven en niet-actieven tot uitdrukking te komen en dient evenredigheid te bestaan tussen premiebetaling en uitkeringsrechten. Voorts dient een ieders eigen verantwoordelijkheid voor de eigen financiële toekomst een grotere rol te spelen. Er moet worden uitgegaan van het individu (zowel op de arbeidsmarkt als in het inkomensbeleid, en dus in de sociale zekerheid): De financiële zelfstandigheid is daarbij uitgangspunt.

Uitkeringsrechten moeten zoveel mogelijk op objectieve criteria berusten, zodat de privacy van mensen niet in gevaar komt. De uitkering van het stelsel moet zo zijn ingericht, dat mensen er beter dan nu de weg in kunnen vinden. Tenslotte moeten de lasten van de sociale zekerheid zo rechtvaardig mogelijk worden verdeeld.

D'66 wil het systeem van sociale zekerheid als volgt veranderen:

De bestaande wetten inzake arbeidsongeschiktheid en werkloosheid dienen samengevoegd te worden tot één inkomensdervingsregeling met een regionale uitvoering. Daarin dient recht te bestaan op een uitkering op basis van niveau voor iedereen, zonder dat daarbij in de uitkeringssfeer onderscheid wordt gemaakt naar geslacht of kostwinnerschap (zie ook: „Individualisering“). De basisuitkering moet gelijk zijn aan het netto-minimumloon. Daarboven gelden aanvullende voorwaarden voor het recht op een aanvullende uitkering; D'66 bepleit dat de leeftijd en het arbeidsverleden van de betrokkenen een grotere rol spelen in de bepaling van de hoogte en de duur van de aanvullende uitkering.

Het maximaal verzekerd inkomen (nu plm. f 67.000,-) dient weloverwogen te worden bevroren of verlaagd bv. tot 1,5x modaal.

Daarnaast pleiten wij voor een verruiming van de mogelijkheden tot vrijwillige aanvullende verzekering tot hoger niveau of van langere duur, waaraan door de overheid duidelijke voorwaarden moeten worden gesteld.

Door een grotere individuele vrijheid ten aanzien van het niveau van verzekering tegen sociale risico's krijgt de door ons bepleite eigen verantwoordelijkheid gestalte, terwijl toch in de overige elementen het beschermings-element gehandhaafd blijft.

Reeds bestaande uitkeringen vallen niet onder de herziening in deze zin.

De uitkeringsrechten voor zelfstandigen en werknemers moeten uiteindelijk gelijk worden getrokken, te beginnen bij de uitkeringen op basisniveau.

Individualisering

Wij bepleiten individualisering van uitkeringsrechten (geen kostwinnersbeginsel). Dat betekent niet dat wij de ogen sluiten voor de huidige realiteit, waarin het in veel gevallen nog zo is dat in een leefeenheid door één persoon het (minimum-) inkomen wordt verdiend. Met deze feitelijke situaties van kostwinnerschap moet in het sociale-zekerheids- en inkomensbeleid rekening worden gehouden op de hierna volgende wijze.

In de komende tijd zal gewerkt moeten worden aan een situatie waarin inkomens- en sociale-zekerheidsbeleid niet langer resp. niet verder dan nu, het alleenverdienschap als uitgangspunt hebben.

In plaats daarvan zal de „omslag“ tot stand moeten komen van die situatie naar één, waarin als principe geldt dat ieder (volwassenen) persoon in zijn of haar eigen levensonderhoud voorziet. Vanuit dit uitgangspunt kunnen dan correcties worden aangebracht voor die situaties, waarin het kostwinnerschap nog wel een feitelijk gegeven is: de regel wordt uitzondering.

Voor de hoogte van de basisuitkering betekent dit dat deze als principe niet het niveau behoeft te bereiken van het huidige netto sociaal minimum. Voor feitelijke gevallen van kostwinnerschap zal dit echter minimaal wel het geval moeten zijn.

Onderzocht moet worden of dit door fiscale maatregelen kan worden bereikt, met name in het kader van een meer individuele heffing van inkomstenbelasting.

Pensioenplan D'66.

Dit plan voorziet in een wettelijke regeling voor waarde/- of welvaartsvast pensioen, naast de AOW, waaraan

wel voor wat betreft de privé- als de ondernemings sfeer. In principe zijn wij voorstander van vermogenswinstbelasting. De redelijkheid vergt dan dat ook vermogensverliezen daarbij betrokken worden.

Rationalisering van de belastingheffing kan tot niet onaanzienlijke besparingen leiden. Wij zijn van oordeel dat de huidige fiscale rentevrijstelling voor particulieren te laag is. De hoogte van deze vrijstelling moet worden afgestemd op het huidige renteniveau voor particuliere besparingen. Ook een optrekking van de vrijstelling van dividendbelasting voor particulieren beantwoordt aan dit doel.

Fraudebestrijding

Uit een oogpunt van rechtvaardige lastenverdeling dient bestrijding van fraude in de belastingen en in de sociale zekerheid hoge prioriteit te krijgen. Voor een succesvolle bestrijding van de belastingfraude dient allereerst gestreefd te worden naar vereenvoudiging van de loonen inkomstenbelasting, o.a. via een verlaging van de tarieven in combinatie met een beperking van omvang en aantal van de aftrekposten. Daarnaast zullen zowel de administratieve als strafrechtelijke sancties in geval van fraude sterk moeten worden verhoogd om afschrikwekkend te kunnen werken. De prioriteitstelling van de fraudebestrijding dient verder gestalte te krijgen door het inzetten van aanzienlijk meer menskracht en financiële middelen. Het moet onmogelijk zijn dat de opsporing van (grote) fraudegevallen (o.a. koppelbazenfraude) wordt bemoeilijkt door financiële bezuinigingen. Er kan van worden uit gegaan, dat de kosten van fraudebestrijding aanzienlijk worden overtroffen door de resulterende meeropbrengst aan belastingen en sociale premies.

Tenslotte dringen wij aan op versterking van de controle door de overheid op de uitvoering van door haar gegeven bouwopdrachten. Als grootste opdrachtgever in de bouw dient de overheid haar eigen verantwoordelijkheid hierin te nemen.

IV-h: Consumenten- en consumptiebeleid

Wij achten het van belang dat de goederen en diensten die aan de gemeenschap worden aangeboden, naar hoeveelheid, samenstelling en produktiewijze zoveel mogelijk aansluiten bij de behoeften en wensen van de burgers. Dat kan alleen als de wensen van de consumenten niet slechts duidelijk tot uiting komen, maar dan ook daadwerkelijk van invloed zijn op het wat en hoe van de consumptie.

Tegen deze achtergrond ondersteunen wij vanzelfsprekend de vijf rechten van de consument, te weten het recht op bescherming van veiligheid en gezondheid, het recht op voorlichting en vorming, het recht op bescherming van economische belangen, het recht op medezeggenschap en vertegenwoordiging, het recht op schadevergoeding.

De positie van de consument moet daarom worden versterkt.

Informatieve etikettering

Deze moet wettelijk verplicht worden: niet alleen voor levensmiddelen, maar ook voor alle andere produkten. De informatie moet o.a. in de Nederlandse taal zijn gesteld. Dit kan gerealiseerd worden door bijv. wijziging (aanvulling) van de warenwet in die zin.

IV-i: Landbouw

Landbouw is mede dankzij de gemeenschappelijke Europese landbouwmarkt van groot belang voor onze economie. Immers, zij draagt niet alleen in belangrijke mate bij tot de eigen voedselvoorziening, maar ook voor 25% in onze export.

Instandhouding van de gemeenschappelijke markt is dan ook een absolute noodzaak. Op essentiële onderdelen is echter een fundamentele herziening van het EG-landbouwbeleid vereist: door prijs- en structuurbeleid afgedwongen rationalisatie en productiviteitsverhoging heeft geleid tot overschotten, intensivering (bio-industrie), verarming van natuur en landschap en inkomensachterstand van een groot deel van de agrarische bevolking.

D'66 acht een beleid noodzakelijk dat meer gericht is op verbetering van de sociaal- economische positie van een groot aantal boeren, op handhaving van werkgelegenheid en op een harmonischer relatie tussen landbouw en natuur en landschap. Het mag daarbij niet in strijd zijn met gerechtvaardigde belangen van ontwikkelingslanden. Het doel van de landbouw is voor alles de productie van voedsel. Zoals vele activiteiten van de mens heeft het landbouwbedrijf een ingrijpende invloed op het milieu. Het landbouwbeleid zal mede tot taak moeten hebben de schade zo veel mogelijk te beperken; het zal meer dan tot nu toe aandacht moeten besteden aan milieu-aspecten. Hierbij kunnen de landbouwers zelf een belangrijke rol vervullen. Het spreekt vanzelf dat zij voor het verwezenlijken van dit doel, dat van algemeen belang is, de beschikking moeten hebben over de nodige mogelijkheden en middelen.

Wegwerken structurele landbouwoverschotten

Voor doeltreffender productiebeheersing zal binnen de EG contingentering vaak onvermijdelijk zijn.

Behoud van arbeidsplaatsen

Het snel voortgaande verlies aan arbeidsplaatsen in de landbouw wordt door de overheid tot nog toe niet alleen lijdzaam aanvaard, maar door het gevoerde beleid zelfs bevorderd. Wij zijn van mening dat het behouden van zoveel mogelijk arbeidsplaatsen mede een belangrijke doelstelling in het beleid zal moeten zijn.

Inkomensverbetering

De beloning van veel boeren moet in overeenstemming gebracht worden met tijdsinvestering en prestaties. D'66 vindt het aanvaardbaar als dat zo nodig wat hogere voedselprijzen tot gevolg heeft. Ook landbouwers met wat kleinere bedrijven moeten zich een inkomen kunnen verwerven dat naast een redelijke welvaart ook nog de mogelijkheid biedt tot bedrijfsvoering die bijdraagt aan natuur- en landschapsbehoud.

Dit inkomen hoeft dan niet geheel uit de landbouw in strikte zin te komen. Kleine bedrijven die geen volledige dagtaak kunnen geven en daardoor een onvoldoende inkomen leveren moeten, indien de boer dit wenst, worden begeleid tot afbouw naar een extensief grondgebonden nevenbedrijf. Overeenkomsten gesloten tot het voeren van een bepaald landbouwkundig beheer in kwetsbare landschappen dienen als wettelijke basis een beheerswet voor landbouwgronden te krijgen. Schadevergoeding ten gevolge van beperking van gebruiks- en eigendomsrechten door ruimtelijke-ordeningsmaatregelen dienen een betere wettelijke grondslag te krijgen.

Fiscale maatregelen

Om de continuïteit van het landbouwbedrijf te garanderen, is het treffen van fiscale maatregelen noodzakelijk. Gedacht kan daarbij worden aan afschrijving van inventaris op basis van de vervangingswaarde en aan de mogelijkheid om eigen kapitaal dat als bedrijfsvermogen wordt gebruikt, vrij te stellen van vermogensbelasting.

Bio-industrie

De zeer ver doorgevoerde rationalisatie roept steeds meer bedenkingen op: de uiterst beperkte bewegingsruimte voor het vee, dat de mogelijkheden mist voor de aan het dier eigen gedragingen, zowel als de toediening van anti-biotica, hormoonpreparaten, koperverbindingen e.d., dienen als uitwassen te worden bestempeld. Deze moeten worden bestreden. Lukt dit niet spoedig in EG-verband, dan moet op nationale schaal reeds worden begonnen.

Harmonisatie van gezondheidsmaatregelen voor dieren binnen de EG is een voorwaarde voor een in- en uitvoerbeleid waarbij belemmeringen op grond van afwijkende nationale veterinaire bepalingen uitgesloten zijn.

Dierenbescherming

De bescherming van het dier is in de wet onvoldoende geregeld. Dit dient met spoed te veranderen. Tevens moet het toezicht op de nakoming van deze wetgeving worden versterkt.

Landinrichting

De aanwijzing van landinrichtingsgebieden zal in eerste instantie moeten plaatsvinden in provinciale streekplannen. Eenvoudige kavelruil kan vaak al tot aanzienlijke

Sociaal en Cultureel welzijn

Algemeen

Het individuele welzijn is moeilijk te definiëren, omdat het door elk mens anders wordt ervaren. Collectief kunnen we het welzijn van alle medeburgers wel bevorderen door goede voorzieningen op o.m. de gebieden geestelijke en lichamelijke zorg, onderwijs en recreatie. Natuurlijk is de mens vooral verantwoordelijk voor zijn eigen welzijn. Maar achterstelling en opgedrongen rollen brengen aanzienlijke minderheden in onze samenleving in een klemssituatie.

Dan moet het beleid gericht zijn op bevrijding daaruit: het wegnemen van schotjes en hokjes, niet het optrekken van nieuwe. Het welzijnsbeleid dient gebaseerd te zijn op handhaving van wat waardevolle verworvenheden zijn: minimuminkomen, primaire gezondheidszorg, basisscholing, recreatieve en kunstzinnige voorzieningen, kortom de ontplooiingsbasis.

Het spreekt vanzelf dat wij daarbij decentralisatie en democratisering voorstaan volgens de in hoofdstuk II Open Samenleving geschetste lijnen.

V-a: Educatie

Onderwijs dient gericht te zijn op het bieden van volledige ontplooiingskansen aan iedereen. Het begrip onderwijs dient ook daarom breed opgevat te worden. Het gaat niet om loutere kennisoverdracht, maar om educatie, dus om onderwijs, vorming en scholing.

Het stimuleren van inventiviteit, het leren samenwerken en het leren hanteren van gevoelens en conflicten zijn evenzovele onderwijstaken. Het samenwerken van alle bij de educatie betrokkenen in een pluriform verband beschouwen wij als waardevol. Maatschappelijke ontwikkelingen en omstandigheden als het dalende leerlingental kunnen de totstandkoming van zgn. samenwerkingsscholen bevorderen. Vooral ook omdat de maatschappij van morgen een ander gezicht zal hebben, zal het onderwijs zich minder dan voorheen moeten richten op voorbereiding tot louter beroepsarbeid. Dit houdt voor alles in te leren wat democratisch denken en handelen betekent en wat er voor nodig is om dit te verwezenlijken. Dit democratisch functioneren vereist principiële verdraagzaamheid van elkaars mens- en maatschappijopvattingen, hetgeen in een noodzakelijk geacht vredesonderwijs zijn verdere uitwerking kan vinden.

Vredesonderwijs dient te beginnen bij het basisonderwijs onder het motto: Vrede kun je leren.

Individen hebben het recht hun talenten te ontwikkelen, het onderwijs moet ze de mogelijkheden daartoe aanreiken. Creativiteit is een oneindige grondstof, die we in humanitair belang hard nodig hebben. De bronnen daarvan dient het onderwijs aan te boren.

Dat vraagt om een ononderbroken proces van democratisering, bezinning, vernieuwing, bijstelling en het afstoten van wat veroudert. Te vaak ligt in ons onderwijs nog de nadruk op de prestatiedwang en te weinig op het bevorderen van zelfvertrouwen.

Leerplicht en leerrecht

De leerplicht beschermt het nog weinig zelfstandige individu tegen beperking van zijn kansen. Maar zodra het op een leeftijd komt dichtbij de volwassenheid, is het nemen van zelfstandige beslissingen gewenst. Dan kan de leerplicht terecht als dwang ervaren worden. Juist omdat de „zelfstandige beslisleeftijd“ dalende is, moet naar onze mening niet gedacht worden aan een verhoging van de leerplichtige leeftijd, maar aan de invoering van een leerrecht.

Dit dient in het overheidsbeleid vorm te krijgen door:

- beëindiging volledige leerplicht met 16 jaar en invoering van leerrecht voor daarboven;
- uitwerking van een leerrecht voor volwassenen in een stelsel van volwasseneneducatie;
- toekenning aan iedereen van het recht om telkens na een aantal jaren van (betaalde of onbetaalde) arbeid weer onderwijs te genieten.

Toegankelijkheid

Deelneming aan het onderwijs dient geen belemmering van welke aard dan ook te ondervinden. De startkansen van jeugdigen uit bepaalde groepen in de samenleving zijn nu echter vaak nog onvoldoende.

Stimuleringsprojecten met lange looptijd, waarin het onderwijs nauw samenwerkt met andere welzijnsvoorzieningen, moeten deze achterstand wegnemen. De permanente aanwezigheid in ons land van anderstalige, culturele minderheden eist een multicultureel gericht onderwijs.

De verouderde sekse-rollen en de daarmee samenhangende achterstand van meisjes dienen al in het basisonderwijs aangepakt te worden. Roldoorbrekend onderwijs dient overigens het hele onderwijs door te gaan. Gehandicapten moeten meer dan nu kan, zoveel en zo lang mogelijk aan het onderwijs kunnen deelnemen. De toegankelijkheid van voortgezet en hoger onderwijs mag niet door de capaciteit van de instelling worden beperkt. De grote toeloop naar opleidingen tot beroepen met hoge revenuën moet omgebogen worden door functieherwaardering en goede voorlichting. (Zie ook II en III en V-g en h).

Kleinschaligheid en democratisering

De school heeft vooral ook in wijken en kleine kernen mede een sociaal-culturele betekenis. De sluiting van een school moet daar, ook bij terugloop van het leerlingental, mede in dat licht tegen worden afgewogen.

Meervoudig gebruik van onderwijsvoorzieningen voor sociaal-culturele en educatieve doelen moet worden bevorderd. Hieronder valt onder meer de niet tot het basisonderwijs behorende peuteropvang, waarvoor een integraal systeem moet worden ontwikkeld.

Het onderwijs dient gedecentraliseerd te zijn. Bij de door de overheid bekostigde scholen, waaronder het openbaar onderwijs, dienen de bij de school betrokkenen zelf de gang van zaken te kunnen bepalen, d.w.z. ook reële medezeggenschap te hebben bij het besturen ervan. Onder betrokkenen verstaan wij de ouders/verzorgers en/of de leerlingen (afhankelijk van leeftijd) en het onderwijzend en niet-onderwijzend personeel.

Financiering/Werkgelegenheidsbeleid/Bezuinigingen

In ons land kennen wij het grote goed van de financiële gelijkstelling tussen openbaar en bijzonder onderwijs.

Dit systeem werkt echter niet goed in die gevallen waarin het openbaar onderwijs gelden nodig heeft voor noden die het bijzonder onderwijs niet kent. Daarom is D'66 voor een bijstelling van het systeem van financiële gelijkstelling in die zin, dat elke school een gelijk basisbedrag krijgt, dat per school aangevuld wordt met een toeslag op grond van nader te omschrijven bijzondere omstandigheden.

D'66 is er op uit de werkgelegenheid in het onderwijs zoveel mogelijk intact te laten. Door de autonome daling van het leerlingenaantal zal een aantal onderwijsgevenheden echter zeker niet langer in het onderwijs werkzaam kunnen zijn. Voor hen wil D'66 adequate omscholingsmogelijkheden bevorderen.

Door de daling van het leerlingenaantal zal het aandeel van de onderwijsuitgaven in de rijksbegroting dalen. Er zijn echter ook nieuwe beleidsterreinen die financiële middelen zullen vergen, zoals de volwasseneneducatie, het onderwijsstimuleringsbeleid en de overgang naar een intercultureel gericht onderwijs.

D'66 wil dat deze beleidsterreinen prioriteit krijgen.

Daarnaast zal er geld nodig zijn, zeker in de startfase, voor het voortgezet basisonderwijs.

Bij een toenemende financiële problematiek roept dit de vraag op waar D'66 op de onderwijsbegroting zou willen bezuinigen. Op het deel van de onderwijsbegroting dat niet uit salarissen en dergelijke bestaat kan nauwelijks nog bezuinigd worden. D'66 kiest daarom voor een verlaging van de salarissen.

Deze verlaging van de salarissen is echter alleen aanvaardbaar, als zij past in het kader van een totale herziening van alle ambtenars-salarissen. D'66 streeft daarnaast naar een herziening van de salarisstructuur in het onderwijs, zodanig dat daarin meer samenhang tussen de

Urgent vindt D'66 een andere planningssystematiek in het voortgezet onderwijs. De huidige systematiek is immers niet gebaseerd op afname van het aantal leerlingen. Bovendien worden scholen gesticht of uitgebreid op basis van de keuze naar levensbeschouwelijke richting in het basisonderwijs.

Dit automatisme is achterhaald, D'66 wil bijvoorbeeld middels enquêtes de stichting van scholen nauwer laten aansluiten bij de voorkeuren van de ouders.

Daarbij gaat het niet alleen om levensbeschouwelijke richting van de school, maar ook om de pedagogisch-didactische richting.

Eveneens urgent vinden wij, dat in het voortgezet onderwijs, maar ook in het basisonderwijs, de leerlingen voorbereid worden op de komende informatiemaatschappij. D'66 heeft op dit punt een voorstel gelanceerd (zie paragraaf informatiebeleid en automatisering).

Opleiding onderwijsgevenden

Het slagen van onderwijsvernieuwing wordt mede bepaald door de vernieuwing van de opleiding van onderwijsgevenden.

Wij vinden dat deze scholing zoveel mogelijk een samenhangende voorbereiding moet inhouden op de pedagogische en de vakinhoudelijke taak van de onderwijsgevende.

Opleidingsinstituten moeten een nieuwe relatie hebben met de onderwijsvernieuwing in de praktijk.

Bijzondere aandacht moet worden geschonken aan opleidingsmogelijkheden voor hen die zich willen gaan bezighouden met volwasseneneducatie.

Onderwijsverzorging

Er dient een wet op de onderwijsverzorgingsstructuur tot stand te komen, op basis van de volgende beleidspunten:

- tot op zekere hoogte toestaan van vrijheid van inrichting;
- respectering van de professionele maatstaven van de deskundigen bij de verzorgingsinstellingen;
- herverkaveling taakverdeling tussen landelijke en regionale verzorgingsinstellingen, niet in de eerste plaats terwille van de decentralisatie op zich, maar ook om de efficiency te verhogen;
- ontwikkeling van onderwijsbegeleidingsdiensten tot regionale servicecentra voor scholen met leerlingen tot 16 jaar en voor volwasseneneducatie.

Volwasseneneducatie

De volwasseneneducatie moet voorlopig extra aandacht geven aan degenen, die vroeger geen of onvoldoende kans op onderwijs hebben gehad. Dit betekent speciale gerichtheid op de (her)intrede van vrouwen in het arbeidsproces en op rol doorbreking.

Deze vorm van educatie moet worden afgedekt door één, het hele terrein dekkende wet.

Het verdient daarnaast aanbeveling om voor de volwasseneneducatie een apart directoraat-generaal te creëren, waarin onderdelen kunnen worden ondergebracht die nu nog versnipperd over andere ministeries dan Onderwijs en Wetenschappen worden beheerd. Ook moet er een systeem van studiekostenfinanciering voor de volwasseneneducatie ontwikkeld worden.

Hoger onderwijs

Na het secundaire onderwijs gaat de periode in waarin men thans het HBO en het universitair onderwijs kan volgen. D'66 wil deze twee onderwijssoorten laten invloeden in een samenhangend stelsel van hoger onderwijs, met een eerste fase (tertiair onderwijs) en een tweede fase (quartaire onderwijs).

Voor het tertiaire onderwijs geldt het leerrecht, naar één van de beperkte plaatsen in het quartair onderwijs moet men solliciteren.

Op deze wijze wordt de integratie HBO-WO vereenvoudigd, kan het wetenschappelijk onderzoek worden versterkt en wordt het beschikbare geld efficiënter ingezet.

Tertiair onderwijs

- Voor het tertiaire onderwijs mag een student zes jaar ingeschreven staan. Eén jaar extra is er voor de student, die van studie wisselt.

Dit zal moeten resulteren in meestal vierjarige cursus-

sen, al zijn kortere en langere cursussen toegestaan.

- Voor de studenten zal een studiefinancieringsstelsel moeten bestaan, dat iedereen in staat stelt van zijn recht gebruik te maken. Ideaal is het elimineren van de ouderlijke bijdrage.
- Bij leerrecht horen geen numeri fixi. Er moet naar worden gestreefd deze te voorkomen of overbodig te maken, b.v. ook door herbezinning op de latere financiële voordelen van dergelijke opleidingen. Vooral nog zijn beperkingen hier en daar onvermijdelijk.
- Het tertiaire onderwijs moet rekening houden met en impulsen geven aan het stelsel van wederkerend onderwijs.
- Omzwaaiingsmogelijkheden moeten verbeterd worden. Vooral de HBO-WO-integratie, die gestalte moet krijgen in een Kaderwet hoger onderwijs, kan hieraan veel bijdragen.
- D'66 is van mening, dat er tussen de instellingen zeker wel verschillen mogen ontstaan. Een beperkte concurrentie lijkt ons niet ongezonder.
- Dit vraagt om een goede studievoorzichting.
- De overheidsbemoeienis met het tertiaire onderwijs is beperkt: geen uniformering van cursusduur, geen inhoudelijke bemoeienis (m.u.v. globale deugdelijkheidseisen).
- De invoering van de twee-fasenstructuur WO moet nauwlettend worden gevolgd en geëvalueerd. Indien nodig moeten wijzigingen worden aangebracht.
- De financiering geschiedt in hoofdzaak van overheidswege. De bedragen worden globaal genomen berekend op basis van een gemiddelde studieduur van vier jaar, een gemiddelde afwijking naar 5 en 6 jaar en worden vervolgens als totaalbedrag beschikbaar gesteld.

Quartair onderwijs

- Dit onderwijs dient voor de opleiding van hooggekwalificeerde onderzoekers en voor beroepen die een voortgezette opleiding vereisen. Voor de beschikbare plaatsen wordt geselecteerd op grond van gebleken capaciteiten volgens vastgestelde normen.
- De „studenten” verkeren in deze fase in een werknemerspositie.
- De financiering van deze opleidingen behoeft niet steeds vanuit Onderwijs en Wetenschappen te gebeuren. Andere mogelijkheden zijn b.v. de ministeries van Volksgezondheid en Milieuhygiëne, van Landbouw en Visserij en andere maatschappelijk organisaties.

Onderzoek

- Onderzoek door studenten vindt vnl. plaats in het quartaire onderwijs.
- Ook de docenten uit het tertiaire onderwijs zullen hieraan moeten deelnemen, terwijl de studenten uit het tertiaire onderwijs ermee kennis moeten kunnen maken.
- Over het gebruik van de voor onderzoek beschikbare gelden moet verantwoording worden afgelegd, zowel t.a.v. de instelling als van vakgenoten.
- Het onderzoek dient inhoudelijk door de (sub)faculteiten te worden bepaald. Overheidsbemoeienis is hier ongewenst.
- De gezamenlijke instellingen moeten hun gezamenlijke onderzoeksprestaties verantwoorden in de richting van het rijk in het kader van een samenhangende innovatie- en onderzoeksbeleid. Naar aanleiding van deze verantwoording wordt middels een parlementair debat de onderzoeksbegroting vastgesteld.
- De tweede geldstroom dient te worden versterkt.

Open Universiteit

- De zelfstandige open universiteit moet volwaardig tertiair tweede-kansonderwijs bieden, ook al omdat de bestaande instellingen daarvoor voorlopig geen gelegenheid zullen hebben i.v.m. herstructurering e.d.
- De open universiteit moet naast de eigen staf gebruik maken van gedetacheerd personeel van bestaande instellingen voor tertiair onderwijs.

Bestuursstructuur

- Allen - d.w.z. personeel én studenten - die aan een

teneinde optimale resultaten te bereiken.

Volksverzekering

AWBZ en Ziekenfondswet dienen op te gaan in één verplichte volksverzekering.

Wetgeving

Het patiëntenrecht dient gestalte te krijgen in nieuwe wetgeving die het recht op informatie en privacy garandeert (zie ook II-e: Informatiebeleid). Daarnaast dient de wetgeving te voorzien in het recht op zelfbeschikking, op vrije keuze van hulpverleners, op klachtenbehandeling en op persoonsbescherming bij research.

Alternatieve geneeswijzen

Ook al in het kader van de zelfverzorging dienen alternatieve geneeswijzen tenminste serieuze aandacht te krijgen. Onderzoek naar het effect van alternatieve geneeswijzen is geboden. Kosten voor alternatieve geneeswijzen dienen met grotere ruimte dan tot nu toe het geval is te worden opgenomen in het pakket van de volksverzekering. Te denken valt aan acupunctuur.

Abortus

Abortus dient uit de strafwetgeving te worden gehaald en opgenomen te worden in het verstrekkingenpakket van de volksverzekering. Het beslissingsrecht dient bij de vrouw te liggen: abortus is een medische ingreep.

Euthanasie

Zowel het nalaten van levensrekkende behandeling als het levensverkortend handelen t.a.v. een ongeneeslijke patiënt in diens eigen belang, dient niet langer strafbaar gesteld te worden, wanneer de patiënt zich in de laatste levensfase bevindt en het zijn uitdrukkelijk verzoek is.

Drugbeleid

De handel in hennepproducten dient gelegaliseerd te worden, zodat controle op de producten mogelijk is en de overgang naar hard drugs wordt tegengegaan. Oorzaken van verslaving aan hard drugs moeten worden bestreden. Verslaafden zijn patiënten, geen criminelen. Het vervolgingsbeleid dient gericht te zijn tegen de handel in hard drugs.

Andere welzijnsvoorzieningen

Continu zal moeten worden beoordeeld of publieke financiering van welzijnsvoorzieningen de beste methode is om het welzijn te bevorderen; met name de keuzevrijheid en zelfwerkzaamheid van de burger kunnen door financiering in de private sector worden bevorderd. Daarom dient onderscheid gemaakt te worden tussen maatschappelijke voorzieningen waarvoor een financiële bijdrage naar draagkracht wordt gevraagd en welzijnsvoorzieningen met een emancipatorisch karakter welke om niet worden verstrekt.

Bij stagnerende economische groei en het risico van daardoor genooddaakte bezuiniging op het bestaande voorzieningensysteem, dreigt een innovatie daarvan tot de onmogelijkheden te gaan behoren. Om te voorkomen dat de zwakst geregelde voorzieningen het eerst aangeast worden, is derhalve gewenst dat de nog niet wettelijk geregelde voorzieningen van specifiek welzijn geregeld worden in een kaderwet specifiek welzijn, waarin decentralisatie en democratisering voorop staan. De reeds bestaande wettelijke regelingen in het specifiek welzijn en de toekomstige kaderwet dienen ter bevordering van een politiek gewogen prioriteitenstelling zoveel mogelijk onderling te worden afgestemd. Daarbij valt allereerst te denken aan de onderlinge afstemming van de systematische en de democratische planning. Ook is hierbij te denken aan algemene regels voor de rechtsbescherming van burgers en instellingen, de medezeggenschap van betrokkenen – met name de niet georganiseerden –, voor kwaliteitscontrole e.d.

In het welzijnswerk spelen vrijwilligers vaak een belangrijke rol. Over dit tot de z.g. „informele sector“ te rekenen vrijwilligerswerk en het gewicht dat wij daaraan toekennen, spreekt dit programma zich op tal van plaatsen uit.

De ontwikkeling der laatste jaren in de richting van andere vormen van vrijwilligerswerk zal een bijdrage leveren bij de totstandkoming van een meer „zelffunctionerende“ samenleving.

Vrijwilligerswerk in het algemeen heeft behoefte aan een

goede coördinatie en organisatie. Dit kan gewaarborgd worden door de instelling van een nationaal vrijwilligersbureau en regionale vrijwilligerscentrale, waarvoor middelen beschikbaar dienen te komen. Er zullen algemene richtlijnen opgesteld moeten worden m.b.t. de rechtspositie en financiële status van de vrijwilliger. Inschakeling van werkloze beroepskrachten, met behoud van sociale uitkering en aanvulling daarvan moet mogelijk zijn.

V-c: Sport

Hoewel de passieve recreatieaspecten van de sport in de publiciteit over het algemeen de meeste aandacht krijgen, is de actieve rol van de sport in de recreatie van nog steeds groeiend algemeen belang. Sport levert niet alleen een waardevolle bijdrage aan het samenbindend verenigingsleven, maar speelt bovendien een grote rol in de „informele sector“ (zie I). Immers, het bestuurs- en sporttechnisch kader bestaat merendeels uit vrijwilligers.

In het beleid dienen topsport, algemene wedstrijd sport en recreatiesport *evenredig* aandacht te krijgen. De taak van de overheid kan daarbij alleen voorwaardenscheppend zijn. Het particulier initiatief op sportgebied is goed georganiseerd en het vrijwillig kader functioneert het best wanneer het zelf verantwoordelijk blijft voor vorming en uitvoering van het beleid. Wel moet het mogelijk zijn waar nodig beroepskrachten ter ondersteuning aan te stellen. Dezen hebben dan recht op dezelfde rechtspositie als werknemers in de sociaal-culturele sector.

Sponsoring

Ter verruiming van financiële mogelijkheden moet onder zekere voorwaarden aan gesubsidieerde sportverenigingen toegestaan worden, overeenkomsten met sponsors aan te gaan.

Welzijn, gezondheid

De associatie van sport met welzijn en gezondheid lijkt voor de hand te liggen. Toch overschrijdt de sport soms de het welzijn bedreigende grenzen, niet alleen als het gaat om gebruik van ongewenste stimulerende middelen, maar ook op het gebied van eenzijdig lichamelijke ontwikkeling, eenzijdige gerichtheid en ongewenste mentale druk. Overheid en sportorganisaties hebben hier een gezamenlijke taak bij het vaststellen van de grenzen van het aanvaardbare.

Accommodaties

Het sterk toenemend belang van de recreatiesport (gedwongen vrije tijd, jeugdwerkloosheid) legt de overheid de taak op te zorgen voor voldoende accommodaties van goede kwaliteit, opdat wie wil ook kan sporten.

V-d: Jeugdbeleid

In de samenleving die ons voor ogen staat, moeten mensen niet in categorieën, dus ook niet in leeftijdscategorieën, gevangen worden gezet. Deze categorisering heeft o.a. geleid tot de nog steeds zwakke positie van juridische onzelfstandigheid tot 18 en financiële afhankelijkheid tot 21 jaar.

Vandaar dat, hoewel een specifieke jongerenparagraaf in dit verkiezingsprogramma overbodig zou moeten zijn, omdat in vele hoofdstukken het beleid t.a.v. jongeren aan de orde komt, er toch aandacht aan de positie van de jongeren zal moeten worden besteed totdat de achterstelling is opgeheven. Juist de huidige economische ontwikkelingen zullen nog hun terugslag hebben op de positie van de jeugd.

Positief moet worden gewaardeerd en gestimuleerd de bereidheid bij de jongeren om zich los te maken van de verspillende welvaartseconomie en zich opbouwend op te stellen als het gaat om het steunen en zelf initiëren van activiteiten ter bescherming van het milieu en een aangenaam leefklimaat in het algemeen. De lage organisatiegraad van de jeugd is mede oorzaak van de geringe aandacht van de politiek voor hun problemen. Juist de huidige economische ontwikkelingen zullen ook hun terugslag hebben op de positie van de jeugd. Extra probleem daarbij zal zijn dat de jongeren van vandaag

Bedrijfsleven

De huidige Plaatsingswet mindervaliden behoeft niet alleen een meer eigentijdse naam, maar dient ook aan nieuwe inzichten te worden aangepast. Hoewel verhoging van de wettelijke plaatsingsnorm van 2% naar 5% uiteraard de arbeidskansen van gehandicapten kan bevorderen, schuilt in zo'n maatregel het gevaar van voor gehandicapten schadelijke economische afwegingen, alsook van verzet tegen opgelegde dwang, die dan tot uiting kan komen in non-acceptatie van gehandicapten. Een zodanige maatregel dient dan ook tijdelijk te zijn en kan in elk geval niet los gezien worden van het door ons voorgestane deeltijdbanenbeleid (zie III-a). Aanpassing van de wetgeving zal zich o.m. moeten richten op goede definitie van een begrip „gehandicapte”, betere inventarisatie van plaatsingsmogelijkheden bij overheid en bedrijven op basis van goede functieomschrijvingen, financiering van hulpmiddelen en aanpassingen van de werkteams, beroepsrecht van gehandicapten inzake afgewezen sollicitaties en de positie van gehandicapten bij collectieve ontslagen. De effectiviteit van deze plaatsingswet staat of valt met een goede controle.

Intrekken loondispensatiewet

Vernieuwing van de Plaatsingswet mindervaliden dient gepaard te gaan met intrekking van de Loondispensatiewet. In de vernieuwde wet moet worden bepaald dat aan werkgevers loonsuppletie voor gehandicapte werknemers toegekend kan worden. De werknemer ontvangt daarbij dan in elk geval zelf het minimumloon. Loonsuppletie moet het karakter van een overbrugging hebben. Loonsuppletie voor de gehandicapte werknemer mag niet langer vanuit de AAW/WAO plaatsvinden, maar dient ook onder de vernieuwde wet te vallen, zodat bevordering werkgelegenheid gehandicapten in één wet is geconcentreerd.

Herstructurering WSW

De huidige Wet Sociale Werkvoorziening is verouderd en werkt stigmatiserend voor gehandicapten. Wie er eenmaal onder valt, komt er nauwelijks meer onderuit. Er bestaat een negatief spanningsveld tussen de welzijnsbevorderende en revaliderende functie van de sociale werkvoorzieningen en de economische maatstaven die men daar hanteert. In feite zijn de sociale werkvoorzieningen een noodzakelijke bedrijfstak geworden, waarin werk verricht wordt waarin het vrije bedrijf niet meer voorziet. Daarom moet de WSW-structuur opengebroken worden, in die zin dat de sociale bedrijven zelfstandig moeten kunnen functioneren en kunnen fungeren als doorgangsvormen naar overheid en bedrijf, zonder hun taak als opvangcentrum te verliezen. In de werkteams moet een scheiding worden aangebracht tussen geestelijk en lichamelijk gehandicapten. Sociale werkvoorzieningen moeten ook een ruimer toelatingsbeleid kunnen hanteren en (deel)-banen kunnen bieden aan langdurig werklozen, door leeftijd gehandicapten en andere minderheidsgroeperingen. (zie ook III-a m.b.t. de „oneigenlijke WAO-ers”).

Provinciaal/Regionaal bestuur

De structuur van sociale werkvoorzieningen in „bedrijfsjes” vergt een nieuwe bestuurlijke regeling. Het huidige gemeentelijke bestuur staat vaak te ver van de praktijk. Wij denken daarom aan oprichting van provinciale en regionale bestuurscommissies, multidisciplinair samengesteld uit personen die dicht bij de praktijk staan. De politieke controle hierover zou in handen van Provinciale Staten kunnen liggen.

Wijziging criteria

Het nu in de sociale wetgeving gehanteerde criterium van „arbeidsongeschiktheid” werkt stigmatiserend. Beter is het om dit te vervangen door het positieve criterium „in staat een (deel)inkomen te verwerven”. Uitkeringen dienen dan gerelateerd te zijn aan het zelf verworven inkomensdeel, zonder dat het recht op uitkering hierdoor verloren gaat. Dit vergroot de individuele keuzevrijheid.

Algemene voorzieningen

Gehandicapten moeten volledig kunnen deelnemen aan het maatschappelijk leven. Daar ontbreekt op tal van

plaatsen nog veel aan. Het openbaar vervoer is voor hen vaak nog een onneembare barrière: meer trein-, bus- en tramstations moeten aangepast worden, meer aangepaste treinstellen, bussen en trams ingezet. Alle publieke ruimten in overheidsgebouwen dienen voor hen toegankelijk gemaakt te worden, voor aanpassing van publieke gebouwen van bedrijven en instellingen dient overheids-subsidie beschikbaar te zijn. Subsidies aan welzijnsinstellingen moeten gebonden worden aan voorwaarden m.b.t. de toegankelijkheid van hun gebouwen voor gehandicapten.

Gezinsbegeleiding

Ouders van geestelijk gehandicapte kinderen moeten altijd beschouwd worden als de eerst verantwoordelijken voor hun kind, ook al is dit kind uit huis geplaatst. Zij hebben recht op een zo vroegtijdig en zo uitgebreid mogelijke informatie over de handicaps van hun kind en van de mogelijke daaropvolgende problematiek. De eerste-lijns-hulpverleners zullen hiertoe beter moeten worden opgeleid. Gestreefd moet worden naar een betere manier van gezinsbegeleiding, waarin naast de professionele werkers ook ouder-ouderhulp een hoge prioriteit heeft.

Indien ouders van een gehandicapt kind willen dat dit kind niet in een tehuis of andere instelling voor dag- en nachtopvang woont en opgroeit, maar thuis blijft of naar een pleeggezin gaat, moeten de kosten daarvan zoveel mogelijk op dezelfde voet als bij de „geinstitutionaliseerde” opvang door de gemeenschap worden gedragen, b.v. via de AWBZ.

Onderwijs

Het onderwijs moet meer gericht worden op z'n functie bewustwording van niet-gehandicapten t.o.v. gehandicapten. Gehandicapten dienen niet automatisch naar speciaal onderwijs verwezen te worden maar, waar mogelijk, opgevangen te worden door het reguliere onderwijs. Voor jonge gehandicapten moet bij het voortgezet onderwijs betere begeleiding komen.

In de opleiding van onderwijsgeveenden moet meer aandacht besteed worden aan vroegtijdige onderkenning van geringe afwijkingen. Juist ook in applicatiecursussen moet hiervoor plaats worden ingeruimd. Niet alleen in het onderwijs maar in de gehele sector van maatschappelijke dienstverlening dient hoge prioriteit gegeven te worden aan vroegtijdige onderkenning van ontwikkelingsstoornissen.

Sport en recreatie

Ten onrechte valt in Nederland de nadruk in voorlichting en publiciteit op de topsport voor gehandicapten. In tegenstelling daarmee is de grootste behoefte die aan recreatiesport. Het beleid moet in die zin omgebogen worden. Dag- en verblijfsrecreatievoorzieningen zijn nog in volstrekt onvoldoende mate aangepast aan de eisen van gehandicapten. Subsidiemogelijkheden dienen aanpassing te stimuleren. De recreatiemogelijkheden voor mensen in verpleegtehuizen vereisen verbetering, hetgeen mogelijk moet worden door o.m. aanpassing van het recreatiebudget in de verpleegtarieven.

arsenaal tactische kernwapens voor de lange afstand (de Russische SS-20 raket en de Backfire bommenwerper resp. de Amerikaanse Pershing-II en Tomahawk-raket) is de totstandkoming van het (SALT-III) wapenbeheersingsverdrag zeer urgent. Aangezien de veiligheid van de Europese landen hierbij rechtstreeks in het geding is, dienen deze medezeggenschap en inbreng in de onderhandelingen te krijgen.

Evenwichtige wederzijdse troepenvermindering

Een positiever instelling van Nederland en zijn partners bij de Weense besprekingen over evenwichtige wederzijdse troepenvermindering (MBFR) is mede noodzakelijk om tot een accoord te komen.

Europese ontwapeningsconferentie

Daarnaast dient een Europese ontwapenings conferentie opgezet te worden, met deelname van alle West- en Oosteuropese landen, de VS, en Canada. De totale bewapeningspolitiek in Europa dient daarbij ter tafel te komen. Ook afspraken over tactische kernwapens met korte dracht, kunnen hierbij aan de orde komen. De EOC moet zich ontwikkelen tot een permanent forum voor ontwapening en wapenbeheersing in Europa, als onderdeel van een EVS.

Herziening NAVO-planning

De basis van de huidige NAVO-planning is te sterk gericht op „draaiboeken voor het ergste geval“. Het beleid terzake dient omgebogen te worden door oprichting van een *ontwapeningscomité*, dat in alle fasen van het planningsproces aandacht opeist voor de wapenbeheersingsaspecten.

Geen wedloop op gebied van de chemische wapens

Militaire en politieke kringen binnen de NAVO menen in de slechter wordende internationale verhoudingen een aanleiding te vinden voor het streven naar een groter NAVO-tegenwicht – tegenover het Sowjet-overwicht – m.b.t. chemische wapens. Wij keren ons daar ondubbelzinnig tegen.

VI-g: Nederlandse ontwapeningsinspanning

Een hoofdtak voor Nederland is binnen de NAVO een succesvol verloop van de wapenbeheersingsonderhandelingen tussen Oost en West te bevorderen. Nederland moet er niet voor terugschrikken ook buiten NAVO-verband tezamen met gelijkgezinde landen in West en Oost tot vergaande en creatieve voorstellen te komen.

Reorganisatie ministerie van Buitenlandse Zaken

Het ministerie van Buitenlandse Zaken dient meer aandacht te gaan schenken aan ontwapeningszaken door een aparte directie te vormen voor behandeling van alle wapenbeheersings- en ontwapeningskwesaties.

VI-h: Anti-kernwapenbeleid

Nederland moet een actief anti-kernwapenbeleid voeren. Kernwapens voegen aan de toch al onaanvaardbare moderne oorlog nog eens de dreiging van totale vernietiging toe. Het door ons bepleite anti-kernwapenbeleid is wel onderhevig aan de beperking dat het niet mag leiden tot een situatie waarin de kans op gebruik van nog niet afgeschafte kernwapens toeneemt. Voor het nemen van op zichzelf noodzakelijke, eenzijdige stappen heeft dit consequenties.

Vermindering kernwapentaken

Binnen de NAVO heeft Nederland nu nog zes kernwapentaken. Deze dienen voor 1985 teruggebracht te worden tot twee of drie. Nederland moet binnen de NAVO een pleidooi voeren voor het afstoten c.q. conventioneel vervangen van de nucleaire luchtafweer (NIKE), de nucleaire landmijnen en de nucleaire bommen voor onderzeebootbestrijding. Valt daarover binnen de NAVO geen overeenstemming te bereiken, dan moet Nederland hertoe eenzijdig overgaan. Ook afschaffing van de nucleaire artillerie is hoogst noodzakelijk. Dat betekent allereerst dat Nederland definitief moet besluiten het 155-mm geschut niet te nucleariseren. Anders dan bij voornoemde wapens is een *eenzijdig* besluit tot afschaffing door Nederland van de „8-inch“-artillerie echter minder wijs. Daardoor zou immers een gat in de verdediging ontstaan, dat onmiddellijk door de bondgenoten

opgevuld zou worden, terwijl de gehele Nederlandse deelname aan de gemeenschappelijke verdediging in het geding zou komen. Daarom kunnen we ons beter erop richten de bondgenoten te overtuigen van de noodzaak van afschaffing van deze gevechtswapens. Of de F-16 evenals de Starfighter nu, deels ook een nucleaire taak moet krijgen, staat voor ons nog niet vast.

Geen neutronenbom

Nederland moet zich blijvend verzetten tegen de invoering van nieuwe gevechtswapens of wapens met een zogeheten „atoomdrempelverlagende“ werking als de neutronenbom, die in militaire zin „makkelijk inzetbaar“ is. Dat verzet zou kunnen leiden tot een zekere versterking van de conventionele bewapening aan onze kant. Militaire noodzaak en gewenste wapenbeheersing moeten evenwel tegen elkaar afgewogen worden, alvorens tot een zodanige conventionele versterking besloten wordt.

Atoomvrije zone

Geleidelijke afschaffing c.q. niet-invoering van gevechtswapens moet gepaard gaan met onderhandelingen met de USSR, ter voorkoming van invoering door dit land van nucleaire korte-dracht-wapens in centraal Europa. Doelstelling daarbij is invoering van een atoomvrije zone in een zo groot mogelijk Europees gebied.

No First Use Verklaring

Nederland moet binnen de NAVO pleiten voor het afgeven van een verklaring om niet als eerste kernwapens te zullen gebruiken in een gewapend conflict.

VI-i: Nieuwe lange-afstandsraketten

De NAVO-landen hebben besloten 572 nieuwe middel-lange afstandswapens te produceren en in Europa te stationeren. Dit betekent een kwalitatieve vergroting van de binnen de NAVO beschikbare vernietigingskracht door middel van kernwapens. Weliswaar werd dit besluit mede gemotiveerd door de modernisering van vergelijkbare Sowjet-systemen gericht op West-Europa, doch de NAVO-reactie was overduidelijk en draagt daardoor bij aan een dreigende nucleaire wapenwedloop in Europa. D'66 is daarom van mening dat plaatsing op Nederlandse bodem van middellange-afstandsraketten in de huidige omstandigheden niet aanvaard kan worden. Nederland heeft over de opstelling in ons land nog niet besloten. Hiervan moet gebruik gemaakt worden om de rol en het aantal van de kernwapens terug te dringen. Nederland dient daarom te trachten met concrete en geloofwaardige voorstellen de NAVO-bondgenoten te overtuigen dat een beperkte bewapeningsachterstand van de NAVO kan worden geaccepteerd, onder meer teneinde optimale condities te scheppen voor wapenbeperkende overeenkomsten met het Warschau-pact. Nederland zoekt ook naar andere wegen om de kernbewapening serieus aan de orde te stellen, zoals in de VN en in nieuwe overlegkaders met bepaalde landen in Europa (zoals de Scandinavische landen, Polen en Roemenië). Aangezien er onzekerheid bestaat zowel over de bereidheid van de USSR en de VS hun bewapening kwalitatief en kwantitatief terug te brengen, als over de ontwikkeling van de militair-strategische situatie, is het noodzakelijk dat D'66 zich regelmatig beraadt over de totale veiligheidssituatie. Bij de beoordeling hiervan kunnen de Nederlandse atoomtaken, de plaatsing van middellange-afstandssystemen in Nederland en het niveau van de conventionele bewapening opnieuw overwogen worden. Dit geschiedt in het licht van onder meer de resultaten van de onderhandelingen tussen NAVO en Warschau-pact, de stappen die gezet zijn op weg naar een denuclearisatie van centraal Europa en de vermindering van het aantal kernwapens.

VI-j: Aanpassing NAVO-strategie

Het door ons bepleite anti-kernwapenbeleid heeft uiteraard consequenties voor de NAVO-strategie. Daarom is het noodzakelijk meer onderzoek te verrichten naar geloofwaardige, conventionele defensieve strategieën, die wellicht door de technologische ontwikkelingen in zicht komen. In het militaire apparaat zal daarbij meer de na-

den van de Derde Wereld (zie ook VI-).
De recente uitbreiding van de Europese Gemeenschap dwingt ons de vraag onder ogen te zien of de Gemeenschap nog langer van een systeem van twee snelheden kan afzien. Dit betekent dat de doelstelling Europese integratie voor alle lidstaten in gelijke mate blijft gelden, maar dat bepaalde staten dit later zullen bereiken dan andere.

Emancipatie binnen Europa

Een emancipatiebeleid zoals wij dat voorstaan (zie II-d) moet ook in Europees verband krachtig worden nagestreefd en in de samenstelling van de vertegenwoordigende en bestuurlijke lichamen zijn afspiegeling vinden.

VI-m Zuidelijk Afrika

Zuid-Afrika

De apartheid in Zuid-Afrika leidt niet alleen tot onderdrukking in eigen land, maar ook tot agressie tegen buurlanden. De supermachten raken in gevaarlijke mate betrokken bij deze gewapende conflicten.

Extra steun voor de zgn. „frontlijnstaten.” Deze steun moet die staten op korte termijn helpen het hoofd te bieden aan de problemen die de vluchtelingenstroom en de economische dwangmaatregelen veroorzaken. Op langere termijn moet deze steun ertoe bijdragen de frontlijnstaten economisch onafhankelijk van Zuid-Afrika te maken.

Namibië

Tot deze druk behoort o.m. het niet langer verrijken van Namibisch uranium en het bij de leden van de zgn. Westelijke Contactgroep aandringen op het versnellen van hun bemiddelingswerkzaamheden. Dit is des te urgenter nu het achterwege blijven van een oplossing voor Namibië aanleiding is geworden voor een Zuid-Afrikaanse beheersing van Zuid-Angola.

VI-n Suriname

Met volledige respectering van de onafhankelijkheid van Suriname dient Nederland te doen wat in zijn vermogen ligt om de democratie daar te bevorderen. Voortzetting van de ontwikkelingssamenwerking is een verplichting waaraan Nederland zich niet mag onttrekken. Heroverweging daarvan zou, als bij andere concentratielanden, slechts mogelijk zijn in het geval van grove en voortduurende „schendingen van de mensenrechten”.

VI-o Midden-Amerika

Het gerechtvaardigd verzet tegen uitbuiting en onderdrukking door oligarchieën en militaire dictaturen is in de landen van Midden-Amerika helaas in het spanningsveld van de Oost-West tegenstelling komen te staan, en is mede terecht gekomen in een spiraal van uitzichtloos geweld. Het Nederlands beleid dient gericht te zijn op:

- terugdringing van de inmenging door de supermachten;
- steun aan alle interne krachten die echte democratische en sociale hervormingen nastreven;
- voortzetting van de steun aan Nicaragua, waarbij handhaving van het pluriforme karakter van de samenleving wordt bevorderd;
- een politieke oplossing van de strijd in El Salvador, waarbij de guerrilla als onderhandelingspartner wordt erkend.

VI-p: Het Israëliisch-Arabisch conflict

Het Nederlandse beleid inzake het Israëliisch-Arabisch conflict, dient als uitgangspunt te hebben dat zowel de Israëli's als de Palestijnen rechten kunnen doen gelden en dat daarom bij de oplossing van het conflict recht gedaan dient te worden aan beide partijen.

Daarom dient Nederland er bij de Arabische staten en bij de PLO op aan te dringen, Israël te erkennen binnen internationaal erkende grenzen.

Daarom dient Nederland ook ondubbelzinnig het recht van de Palestijnen te erkennen op vestiging van een eigen staat, die de Westoever van de Jordaan en de Gaza-strook omvat. Daarbij behoort ook het recht van de Palestijnen zelf hun staatkundige verhouding tot Israël en

Jordanië te bepalen. De uiteindelijk vast te stellen grenzen moeten het resultaat zijn van de onderhandelingen tussen de partijen in het conflict. Eenzijdige wijzigingen van de status en de volkenrechtelijke positie van de sedert 1967 bezette gebieden, incl. Jeruzalem, dienen te worden veroordeeld.

De PLO is de voornaamste organisatie ter vertegenwoordiging van de Palestijnen, zowel in bezet gebied als daarbuiten. Daarom kan de PLO niet buiten het onderhandelingsproces gelaten worden. Wij veroordelen iedere vorm van terreur als pressiemiddel tot het oplossen van het conflict.

Bij haar op een vreedzame oplossing van het conflict gerichte politiek, dient de Nederlandse regering politieke contacten met de PLO niet uit de weg te gaan.

VI-q: Ontwikkelingssamenwerking

Uitgangspunt

Het is onduidelijk dat bijna 1 miljard mensen niet van een bestaansminimum zijn verzekerd en vele andere miljoenen geen mogelijkheid hebben tot een menselijke ontplooiing, o.a. als gevolg van onderdrukking. Uit humanitaire overwegingen en uit gemeenschappelijk langetermijn belang is een dergelijke explosieve situatie ongewenst. Daarbij komt dat het huidige internationale economische stelsel op vele punten in het nadeel van de armste landen werkt. Het is daarom een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid van alle rijkere landen, inclusief Nederland, deze situatie zoveel mogelijk op te heffen. De nadruk zal daarom zoveel mogelijk moeten komen te liggen op de volgende prioriteiten:

Speciale maatregelen t.b.v. de armste landen en groepen

Aangezien vaak juist de armste ontwikkelingslanden sterk afhankelijk zijn van de uitvoer van één of enkele grondstoffen, dienen bestaande internationale maatregelen ter stabilisering van grondstoffenmarkten uitgebouwd en verstrekt te worden. Voorts dienen die minst ontwikkelde landen, welke door de recente olieprijsstijgingen en de inflatie in het Westen in grote moeilijkheden zijn gekomen, een groter aandeel te krijgen van de totale internationale hulpstromen. Daarnaast moet speciale aandacht worden gegeven aan het structureel verbeteren van de voedselsituatie in ernstig door terugkerende natuurrampen getroffen streken.

Economische arbeidsverdeling tussen Noord en Zuid

De rekening van de huidige economische recessie moet niet door ons aan de ontwikkelingslanden worden gepresenteerd. Noord noch Zuid zijn uiteindelijk gebaat bij afsluiting en protectionisme. Daarom is een doortastende aanpak van het Nederlandse en Europese landbouw-, industrie- en handelsbeleid nodig, gericht op een internationale arbeidsverdeling. Hiertoe moeten in de eerste plaats regeringen afspraken maken. Gestreefd moet daarbij worden naar afbouw van verouderde industrieën en naar verdere openstelling van de Europese markt (zie IV). Het streven naar een betere internationale arbeidsverdeling kan en zal soms botsen met het specifieke Westerse belang op korte termijn. In dat soort gevallen moet het recht van de allerarmsten op betere levensomstandigheden voorrang krijgen.

D'66 erkent dat in bepaalde bijzondere omstandigheden tijdelijke protectie gerechtvaardigd kan zijn. Ontwikkelingslanden kunnen bijvoorbeeld tijdelijke beschermende maatregelen nemen om het ontstaan van nieuwe bedrijfstakken mogelijk te maken, terwijl in ontwikkelde landen tijdelijke protectie gerechtvaardigd kan zijn om een bedrijfstak tijd en gelegenheid te geven zich aan een veranderende situatie op de markt aan te passen. In het laatstgenoemde geval zullen de beschermende maatregelen uitdrukkelijk gekoppeld moeten zijn aan herstructureringsmaatregelen en dient een stringente tijdslimiet gesteld te worden aan de bescherming.

Internationaal overleg

In het kader van het streven naar een nieuwe internationale economische orde (NIEO) zijn wij voorstander van een meer gedifferentieerde en zakelijke aanpak van het internationale overleg en van een grotere participatie van de ontwikkelingslanden in de besluitvorming van het

pag. kolom regel

35	A	31	drugs
31	A	26	educatie
17	B	25	Eems-Dollardgebied
7	A	77	Eerste Kamer
8	A	28	emancipatie
14	B	43	energie
19	A	15	erfpacht
			Europa/Europees
38	B	56	defensiesamenwerking
40	B	15	samenwerking
35	A	25	euthanasie
12	A	51	film
36	B	39	gehandicapten
16	B	72	geluidhinder
8	A	53	gelijke behandeling
3	B	31	gelijkwaardigheid
			gewetensbezwaarden
40	A	64	defensie
10	B	3	politie
34	A	32	gezondheidszorg
15	B	78	en milieu
35	B	37	en sport
28	B	78	Hofstraplannen
26	A	36	Horringa, plan
19	A	57	huisvesting
19	B	68	huur
10	A	45	illegalen
			individualisering
28	A	33	AOW
28	B	38	belasting
27	A	5	uitkeringsrechten
10	B	37	informatiebeleid
29	A	58	informatieve etikettering
27	A	64	inkomensbeleid / lonen, salarissen
34	A	26	innovatie
23	A	36	investeringsloon
24	B	16	investeringspremie, regionale
26	B	51	overheidsinvesteringen
			isolatie
15	A	26	energie
17	A	4	geluid
41	A	65	Israelisch-Arabisch conflict
35	B	53	jeugdbeleid / jongeren
8	B	72	justitie
11	B	53	kabel TV / radio
20	A	43	kamerbewoners
17	A	71	kankerverwekkende stoffen
30	A	69	kartelregister
15	A	70	kernenergie
38	A	36	kernwapens
7	A	31	kiezer, invloed op regeringsvorming
28	A	53	kinderbijslag
8	B	55	kinderopvang
			klachtenbehandeling (zie ook arbitrage
			en beroepsmogelijkheid)
35	A	8	gezondheidszorg
36	B	29	ouderen
10	B	4	politie
23	A	15	koopkracht
27	B	48	kostwinnerschap / kostwinnersbeginsel
20	A	37	kraken
12	B	27	kunsten
29	A	65	landbouw
39	B	31	lange-afstandsraketten
17	B	29	Lauwersmeer
20	A	37	leegstandswet
12	B	11	leenrecht
31	A	61	leerplicht / leerrecht
3	B	26	liberalisme
17	B	10	lpg
16	B	56	luchtverontreiniging
40	B	7	maatschappelijke dienstplicht
23	B	28	Maatschappij voor Industriële
			Projecten
10	B	54	monopolievorming
17	B	28	Margraten
17	B	23	Markermeer
30	A	46	mededinging, economische

JA, noteer mij als lid van D'66

- ☐ Ja, noteer mij als lid van D'66.
Ik krijg omgaand van u de gegevens over contributie
en andere partij-informatie.
- ☐ Eerst wil ik nog wat meer informatie van u hebben.

naam: _____

adres: _____

postcode: _____ plaats: _____

telefoon: _____

naar:

DEMOCRATEN '66
Antwoordnummer 1966
2500 ZM DEN HAAG